

การประกอบสร้างตัวตนความเป็นมารดาของรัฐไทย

จากพ.ศ. 2475 ถึงทศวรรษ 2520

ธนวัฒน์ สะท้อนวงศ์*

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาบทบาทของรัฐไทยในการสร้างความเป็นมารดา ตั้งแต่พ.ศ.2475 จนถึงทศวรรษ 2520 โดยศึกษาผ่านหลักฐานประเภทเอกสารราชการ นิตยสาร และหนังสืออนุสรณ์งานศพ การศึกษานี้พบว่าในทัศนะของรัฐไทยตั้งแต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึงยุคพัฒนา “ผู้หญิง” และ “แม่” เป็นแหล่งที่ตั้งของ “ศีลธรรม” ของชาติที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุดมการณ์พุทธศาสนาและอุดมการณ์ของครอบครัวผัวเดียวเมียเดียว การตระหนักรู้ของรัฐไทยในการเสริมสร้างสุขภาวะของมารดาสัมพันธ์กับบทบาทของสตรีที่ถูกคาดหวัง ทำให้รัฐไทยเข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนภาพลักษณ์ของสตรีไทยในสามระยะ ได้แก่ “แม่ศรีเรือนหรือกุลสตรี” ที่เน้นศีลธรรมแบบพุทธ มาสู่ “มารดาสร้างชาติ” ที่เน้นการเพิ่มจำนวนประชากรของชาติในเชิงปริมาณและคุณภาพ และเป็น “แม่บ้านทันสมัย” ใส่ใจวิทยาศาสตร์ที่เน้นหลักการสุขอนามัยสมัยใหม่เป็นองค์ประกอบสำคัญ ภาพลักษณ์ของสตรีสัมพันธ์กับบทบาทและตัวตนของสตรีในแต่ละช่วงเวลา โดยตัวตนของสตรีในหลังทศวรรษ 2500 มีองค์ความรู้เรื่องสุขอนามัยเป็นมาตรฐานการใช้ชีวิตแบบใหม่ที่มีผลต่อการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ กล่าวคือ ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทตาม “ธรรมชาติ” ออกมาได้เต็มที่ตามศักยภาพ นับตั้งแต่การจัดการครัวเรือนไปจนถึงการเลี้ยงดูบุตรตลอดจนการทำหน้าที่ต่อชาติอันเป็นสดมภ์หลักของความเป็นไทย

คำสำคัญ: มารดา, แม่ศรีเรือนหรือกุลสตรี, มารดาสร้างชาติ, ผัวเดียวเมียเดียว, แม่บ้านสมัยใหม่

---

* สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีจากภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อพ.ศ.2567

บทนำ

ความเป็นแม่ในนโยบายการสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น ถือได้ว่าเป็นการจัดระเบียบเพศสภาพในสังคมไทยที่ชัดเจนอย่างยิ่ง นโยบายดังกล่าวให้ความสำคัญแก่ “ความเป็นแม่” ในฐานะการมีส่วนในการสร้างชาติด้วยการมีลูกและการเป็นแม่ที่ดีของลูก รวมทั้งกำหนดหน้าที่ในการเลี้ยงลูกให้เป็นหน้าที่ของผู้หญิง ส่วนฝ่ายชายเป็นผู้หารายได้¹ นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมอนามัยของประชาชนและการเพิ่มจำนวนประชากรของชาติทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ การอนามัยแม่และเด็กจึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่รัฐจะต้องส่งเสริม ทั้งเรื่องการปรับปรุงกิจการอนามัยแม่และเด็ก ความพยายามของรัฐในการเข้ามามีบทบาทต่อพลเมือง โดยเฉพาะ “ผู้หญิง” และ “แม่” ในเรื่องการสาธารณสุข โดยเชื่อมโยงกับการสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในขณะนั้นได้ดำเนินการอยู่เรื่อยมาผ่านนโยบายจำนวนมากเพื่อสนับสนุนให้เกิดการสมรส การตั้งครรรค์ และการคลอดบุตรของพลเมือง เช่น ได้จัดตั้งโรงเรียนผดุงครรภ์ขึ้นในปี พ.ศ.2482² และต่อมามีการจัดตั้งกระทรวงสาธารณสุขในปี พ.ศ.2485 รวมไปถึงการจัดงาน “วันแม่แห่งชาติ”³ เพื่อยกย่องเชิดชูการทำหน้าที่แม่ของผู้หญิง และการออกประกาศของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติว่าด้วย “วัฒนธรรมผัวเมีย” อันเป็นการส่งเสริมการครองรักครองเรือนของคู่สมรส⁴ หากเรามองอย่างผิวเผินจะเห็นว่าการสมรสและการสร้างครอบครัวเองนั้นมักเกิดจากความพึงพอใจระหว่างครอบครัวฝ่ายชายและฝ่ายหญิง หรืออยู่บนพื้นฐานความรักแบบปัจเจกชนระหว่างชายหญิง แต่การที่รัฐออกประกาศว่าด้วย “วัฒนธรรมผัวเมีย” นั้น รัฐได้แทรกแซงความสัมพันธ์ดังกล่าวเข้ามาในฐานะผู้ปรารถนาดีที่ส่งเสริมให้ประชาชนได้สร้างครอบครัว

สิ่งที่น่าสนใจในคำประกาศของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติว่าด้วย “วัฒนธรรมผัวเมีย” คือการสอดแทรกแนวคิดว่าด้วยหลักการ “ผัวเดียวเมียเดียว” (monogamy) ซึ่งเป็นหนึ่งในความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่คณะผู้ก่อการ 2475 หรือคณะราษฎรกำหนดทิศทางให้สังคมไทยที่ยึดถือเมื่อสามารถตรากฎหมาย พ.ศ.2478 ที่ปรับภาพลักษณ์เดิมจากสังคมศักดินาล้าหลัง “ผัวเดียว

¹ สุนทรรัตน์ สร้อยทองดี, “การนำเสนออุดมการณ์ความเป็นแม่ในวาทกรรมโฆษณาในนิตยสารสำหรับครอบครัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), น.22.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, “ครรรค์ของชาติ: การสร้างวินัยการเจริญพันธุ์ กับประวัติศาสตร์เพศวิถีของผู้หญิงในไทย,” *วารสารจุดยืน*, 7 ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม 2563): 107.

มากเมีย” (polygyny) เลื่อนระดับขึ้นสู่สังคม “คิวิไลซ์” ตามแบบโลกสมัยใหม่จนเป็นที่ยอมรับแก่นานาประเทศ⁵ อีกทั้งยังนับเป็นหมุดหมายสำคัญต่อการก่อร่างสร้างพื้นฐานสังคมไทยในระบอบใหม่ผ่านความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว ค่านิยมใหม่ที่สังคมไทยสมานานนี้ย่อมหมายถึงการให้คุณค่าต่อสตรีเพศในฐานะของความเป็น “มารดา” โดยมารดาและผู้หญิงถูกนำเสนอให้เป็นทั้งความหมาย แนวทาง และเป้าหมายสำหรับชีวิตของผู้หญิงดี กล่าวคือกฎหมายผัวเดียวเมียเดียวเป็นส่วนหนึ่งของการยกย่องสถานะของผู้หญิงในฐานะแม่ให้ดีขึ้นด้วย รวมถึงเป็นภาพฉายของความเป็นหญิงดีที่ยึดโยงตัวเองเข้ากับความเป็นไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญเอาไว้ และที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันคือ การถูกร้อยรัดให้เข้ากับความเป็นชาติบนตรรกะที่ว่าครอบครัวอันเป็นหน่วยความสัมพันธ์ทางเพศสภาพที่ใช้แสดงความเป็นมารดาและผู้หญิงออกมานั้น คือหน่วยย่อยรากฐานของชาติและมีผลถึงชีวิตของชาติ⁶ ขณะเดียวกันความเป็นแม่และผู้หญิงก็ตกอยู่ในตรรกะของความเป็นสมัยใหม่ที่เรียกร้องให้ผู้หญิงต้องยกระดับทางกายหรือทางวัตถุด้วยการรับเอาวิทยาศาสตร์จากตะวันตกทั้งที่เป็นความรู้สำหรับปฏิบัติตัวและเครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งยอมรับกันว่าเป็นคุณประโยชน์และคือตัวแทนของความเป็นสมัยใหม่เข้ามาประยุกต์ใช้ทั้งกับตัวเองและครอบครัว เพื่อให้ทำหน้าที่มารดาและแม่บ้านได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลและเต็มตามศักยภาพที่มี⁷

นโยบายในเรื่องการสาธารณสุขที่ได้กล่าวไปข้างต้นเหล่านี้สะท้อนการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของประเทศไทยในการมองร่างกายผู้หญิงที่ในฐานะแม่เข้ามาเกี่ยวข้อง รัฐมีเป้าหมายคือการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีจำนวนประชากรเป็นปัจจัยกำหนดที่สำคัญที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความสามารถของรัฐในการควบคุมการเกิดของพลเมืองตลอดจนการผลิตพลเมืองที่มีคุณภาพ อีกทั้งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ส่งผลต่อการสร้างชาติและเป็นผลพวงที่เกิดขึ้นจากอุดมการณ์ว่าด้วยชาติ อย่างไรก็ตามการเสริมสร้างสุขภาวะ “ความเป็นแม่” ในสายตาของรัฐบาลนั้น ผู้หญิง

---

⁵ นริศ จรัสจรรยาวงศ์, “‘วันแม่’ สมัยผู้นำคณะราษฎร,” the101.world, สืบค้นเมื่อ 1 ธันวาคม, 2566, <https://www.the101.world/plaek-philulsongkharm-mothers-day/>

⁶ สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, “ผัวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึง ทศวรรษ 2480,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์, สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2565), น.129.

⁷ ขาดิชาย มุกสง, “จากแม่ศรีเรือนถึงแม่บ้านทันสมัย: การต่อสู้ทางศีลธรรมผ่านแม่บ้าน หลังปฏิวัติ 2475 ถึงทศวรรษ 2500,” *ชุมทางอินโดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์*, 4 ฉบับที่ 7 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2558): 99.

จะต้องมีความสามารถในการ “ผลิต” ประชากรให้แก่ประเทศชาติทั้งในแง่ปริมาณ (แม่ที่ดีต้องมีลูกมาก) และในแง่คุณภาพแล้วนั้น หมายความว่าแม่ที่ดีไม่ใช่แม่ที่เลี้ยงลูกอย่างตามมีตามเกิด แต่ต้องเป็นแม่ที่ได้รับความรู้ทางการสาธารณสุขสมัยใหม่ ดังนั้นบทบาทสำคัญของความ “แม่” ที่รัฐให้ความสำคัญจึงมิใช่เป็นเพียงผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูลูกเพียงเท่านั้น ทั้งนี้การที่รัฐได้เข้ามาเสริมสร้างสุขภาวะของมารดาในกิจการสุขภาพต่างๆ นั้น หากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าเป้าหมายท้ายที่สุดแล้วก็คือตัวของบุตร ซึ่งจะกลายเป็นประชากรที่มีคุณภาพของชาติและเป็นแรงงานที่มีคุณภาพตอบสนองต่อการพัฒนาของชาติที่เน้นอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรมนิยมต่อไปในอนาคต

บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจต่อนิยามของ “แม่ที่ดี” ที่รัฐเสริมสร้างขึ้น อันมีผลต่อการอธิบายที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้นต่อความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับมโนทัศน์ “ผู้หญิง” และ “แม่” ในสังคมไทยซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการขับเคลื่อนความคิดทางสังคมของรัฐไทยในการเสริมสร้างสุขภาวะ “มารดา” การให้คำอธิบายต่อประเด็นเหล่านี้ก็น่าจะเป็นช่องทางหนึ่งที่ช่วยสร้างความเข้าใจเรื่องลักษณะการเข้าสู่สมัยใหม่ของสังคมไทยและการสร้างอัตลักษณ์แห่งชาติ หรือ “ความเป็นไทย” ขึ้นมาได้บ้าง โดยเฉพาะในระดับวิถีชีวิตที่ชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงและแม่เริ่มถูกนิยามขึ้นบนสนามของการจำแนกคุณลักษณะของผู้หญิงผ่านคำประกาศของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติว่าด้วย “วัฒนธรรมผัวเมีย” ที่ในทัศนะของรัฐแล้ว “ผู้หญิง” และ “แม่” เป็นแหล่งที่ตั้งของ “ศีลธรรม” ของชาติที่สำคัญ อีกทั้งเป็นแหล่งที่ตั้งของการธำรงรักษาอุดมการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุดมการณ์พุทธศาสนาและอุดมการณ์ของครอบครัวแบบไทยที่ถูกกำกับและตัดสินด้วยวาทกรรมทางศีลธรรมของความดีและความเลวที่ผูก “ผู้หญิง” และ “แม่” เข้าไว้กับศีลธรรมที่พึงประสงค์ เช่น การเป็นแม่ตัวอย่าง (แม่ที่สร้างบุตรที่มีคุณภาพให้แก่ประเทศ) ในทางกลับกันผู้หญิงสำสอน (ผู้หญิงที่มีเพศสัมพันธ์เป็นครั้งคราว บ่อยครั้งกับหลายคน โดยไม่เลือกคู่ก่อนส่วนใหญ่มีความหมายในแง่ลบเรื่องศีลธรรมในสังคมที่เชื่อว่าการมีเพศสัมพันธ์คือความสัมพันธ์แบบคู่สมรสเท่านั้น) เป็นต้น ภายใต้การประกอบสร้างอัตลักษณ์ของ “ผู้หญิง” และ “แม่” ที่มีพุทธศาสนาเป็นหนึ่งในองค์ประกอบหลัก นอกจากนี้บทความชิ้นนี้ต้องการชี้ให้เห็นถึงบทบาทของรัฐไทยในการเปลี่ยนภาพลักษณ์จาก “แม่ศรีเรือน หรือกุลสตรี” มาสู่ “มารดาสร้างชาติ” และเป็น “แม่บ้านทันสมัย” ที่ใส่ใจวิทยาศาสตร์ โดยมีองค์ความรู้เรื่องสุขอนามัยเป็นมาตรฐานการใช้ชีวิตแบบใหม่ที่มีผลต่อการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนชี้ให้เห็นถึงการตระหนักรู้ของรัฐไทยในการเสริมสร้างสุขภาวะของมารดา จากพ.ศ.2475 จนถึงทศวรรษ 2520 ที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่าง

กว้างขวางในสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม สำหรับแหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาหลักฐานจำนวนหนึ่งอ้างอิงมาจากการศึกษาชั้นรอง คือ บทความ วารสารตำรา วิทยานิพนธ์ หลักฐานถัดมาคือหลักฐานทางการที่เป็น นโยบาย คำประกาศ ที่ถูกผลิตขึ้นโดยรัฐอันได้แก่ การประกาศใช้บรรพ 5 ครอบครั้ว พ.ศ.2478 ประกาศสภาวัฒนธรรมแห่งชาติเรื่องวัฒนธรรมของผัวเมีย เป็นต้น ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นร่องรอยสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของการตระหนักรู้ของรัฐไทยในการเสริมสร้างสุขภาวะของมารดาที่อยู่พื้นฐานการนิยามและการวางบรรทัดความเป็น “ผู้หญิงที่ดี” และ “แม่ที่ดี” ตั้งแต่พ.ศ. 2475 จนถึงทศวรรษ 2520

ความคิดค่านิยมของการเป็น “แม่บ้านแม่เรือน” ของกลุ่มผู้หญิงชนชั้นนำในรัชสมัยที่ 5

ก่อนการปฏิรูปการศึกษาและก่อนการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเรียนหนังสือได้นั้น ค่านิยมในสังคมไทยจะไม่ได้อนุญาตให้ผู้หญิงสามารถบวชเรียนได้เหมือนกับผู้ชาย ดังนั้นผู้หญิงสามัญชนในระดับไพร่ ชาวบ้าน จึงไม่สามารถเข้าถึงระบบการศึกษาแบบสายลักษณะอักษรได้ ความรู้ด้านวิชาการส่วนใหญ่จึงกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มผู้หญิงชนชั้นนำและชนชั้นกลางในเขตเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มสตรีชาววังที่มักเป็นกลุ่มผู้หญิงกลุ่มแรกๆ ที่ได้รับรู้เกี่ยวกับวิทยาการใหม่ๆ จากตะวันตกก่อนกลุ่มผู้หญิงระดับอื่นๆ ในสังคมไทย โดยคนกลุ่มแรกที่สังเกตเห็นความสำคัญของการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีขึ้นมาคือ กลุ่มมิชชันนารีกายโปแตสแตนท์ที่เข้ามาพร้อมกับองค์ความรู้และวิชาการเรือนแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 จวบจนถึงหลังการปฏิรูปการศึกษา⁸ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในแง่ของหลักสูตรการศึกษาสำหรับผู้หญิงเป็นที่เข้าใจในหมู่ผู้สนับสนุนเงินทุนในการจัดการศึกษาสำหรับสตรีว่าวัตถุประสงค์ให้การศึกษาแก่ผู้หญิงนั้นมีใช้เพื่อให้ผู้หญิงสามารถแข่งขันกับผู้ชายในงานอาชีพ หากแต่เพื่อผลิตแม่และเมียที่มีคุณภาพ⁹ ดังนั้นการจัดการศึกษาให้ผู้หญิงจึงมุ่งเพื่อให้ผู้หญิงมีประสิทธิภาพในการจัดงานในบ้านเรือนมากขึ้นเพียงเท่านั้น หลักสูตรในโรงเรียนสตรีที่ถูกจัดตั้งขึ้นจึงเน้นเรื่องสุขอนามัยในครัวเรือน การเย็บปักถักร้อย การประกอบอาหาร การพยาบาลเบื้องต้น และการบริหารทารก รวมไปถึงการเรียนรัฐธรรมนูญการสมาคมแบบตะวันตก เป็นต้น โดยในวิชาจรรยาอันมีข้อเสนอแนะในหลักสูตรให้เลือกหัวข้อที่ “เป็นการกล่อมเกลาล้านดาน อธิยาศัยใจคือฝึกหัดให้สมควรแก่ที่จะมีหน้าที่เป็นแม่เรือนและเป็นมารดาต่อไป”¹⁰ พร้อมกันนั้นอุดมคติของการแม่บ้านแม่เรือนก็ได้ถือ

⁸ อีรภัทร สุริยพันธุ์, “มโนทัศน์เรื่อง ‘เมีย’ ในสังคมไทย พ.ศ.2394-2478,” น.65.

⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰ อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, น.66

กำเนิดขึ้นพร้อมกันกับการบุกเบิกจัดการศึกษาสำหรับผู้หญิง เช่นที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังที่ตั้งขึ้นโดยมิชชันนารีชาวอเมริกันนามแฮเรียต เอ็ม. เฮาส์ (Harriet M. House) ทำการเปิดสอนมาตั้งแต่ปีพ.ศ.2417 มีการสอนทักษะให้ผู้หญิงทำการครัวได้ทั้งแบบไทยและฝรั่ง รู้วิธีการกวาดถูบ้าน การซักรีดผ้า การเย็บปักถักรุ่น การเซ็ดล้างถ้วยชาม และการเสิร์ฟอาหาร โดยเฉพาะทักษะการทำอาหารคงจะถูกเน้นเป็นพิเศษ ดังปรากฏว่าในปี 2441 เด็กนักเรียนหญิงของโรงเรียนแห่งนี้ได้แปลและเรียบเรียง “ปะทานุกรมการทำของควาแลของหวานอย่างฝรั่งแลสยาม” ขึ้นมา¹¹ ในจดหมายเหตุแสดงอรุณซึ่งเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ของโรงเรียนมีคอลัมน์สอนงานบ้านและลงข้อเขียนเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง ตัวอย่างเช่นข้อเขียนของ ตาด ประทีปะเสน เรื่อง “การเรียนวิชา ” ในปี 2449 บอกกับผู้อ่านว่าสมควรที่ผู้หญิงจะมีความรู้เพื่อรับหน้าที่จัดการบ้านเรือน เพราะครอบครัวต้องอาศัย “แม่เรือน” ในการจัดเตรียมอาหารและเสื้อผ้า ทำความสะอาด และดูแลคนป่วย ซึ่งจะนำไปสู่ความศิวิไลซ์ที่กำลังไขว่คว้ากันอยู่¹² หรือข้อเขียนของลูศรี วิหเนศ เรื่อง “วิธีรักษาความสงบแห่งครอบครัว” ในปีเดียวกันก็แนะนำว่าการรักษาบ้านเรือนให้เรียบร้อยเป็นงานใหญ่ที่ต้องพึงพา “แม่เรือน” การจัดบ้านให้สะอาดจะทำให้ครอบครัวมีความสุขและไม่มีความบาดหมางเกิดขึ้น¹³

ดังที่กล่าวไปข้างต้น เราจะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาให้แก่ผู้หญิงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีความคิด ค่านิยม และอุดมการณ์ของการจัดการอันเป็นผลมาจากกลุ่มผู้หญิงแบบชนชั้นนำที่มีความพยายามในการนำเสนอผู้หญิงจากสถานะ “เมีย” ให้เป็น “แม่เรือน” เป็นกุลสตรีที่มีหน้าที่ปรนนิบัติสามีและดูแลความเรียบร้อยของครอบครัวที่ส่งผลให้การจัดการศึกษาผู้หญิงในสมัยปฏิรูปประเทศ จึงเน้นไปที่งานวิชาการเรือน งานฝีมือต่างๆ หรือธรรมเนียมตะวันตก เพื่อเป็นการพัฒนาผู้หญิงให้อยู่ในอุดมการณ์การเป็น “แม่บ้าน” แบบสมัยใหม่ที่ผสมผสานกับอุดมการณ์การเป็น “แม่เรือน” ของวัฒนธรรมชนชั้นนำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาสำหรับผู้หญิงที่มุ่งเน้นการสร้างแม่เรือนสมัยใหม่ที่สามารถปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของรัฐที่สามารถผลักดันตัวเองให้ไปสู่ความเป็นสังคมอารยะตามแบบตะวันตกมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องไปกับความคาดหวังรูปแบบใหม่ที่นำเสนอออกมาภายในสังคม ในสมัยปฏิรูปประเทศทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงเล็งเห็นความสำคัญในการจัดการศึกษาของ

¹¹ อ้างถึงใน สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, “แม่และแม่บ้านสมัยใหม่: ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์ ทศวรรษ 2460-2490,” น.138.

¹² เรื่องเดียวกัน.

¹³ เรื่องเดียวกัน.

บุรุษและสตรีเพื่อการพัฒนาประเทศ ให้มีความเจริญก้าวหน้าตามแบบอย่างตะวันตกความคิด ค่านิยม อุดมการณ์ ดังกล่าวก็ได้แพร่หลายจากระบบการศึกษาที่ได้จัดขึ้นมาในช่วงปฏิรูป ประเทศนี้เอง

อย่างไรก็ตามการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ดังกล่าว แม้จะประสบผลสำเร็จในการ กรุยทางความคิดเรื่อง “แม่เรือนสมัยใหม่” ที่ผสมผสานความเป็นไทยแบบกุลสตรีชาววังและ ความเป็นตะวันตกเอาไว้ได้ แต่การศึกษาวิชาการเรียน งานฝีมือต่างๆ หรือธรรมเนียมตะวันตก นั้นเป็นสิ่งที่ผู้หญิงชนชั้นล่างในระดับไพร่และชาวบ้านก็ยังไม่สามารถเข้าถึงรูปแบบการศึกษา ดังกล่าวได้ อันเนื่องจากรัฐไม่มีการจัดสรรงบประมาณโดยตรงจึงทำให้ผู้หญิงที่จะเข้าไปอยู่ใน ระบบการศึกษานี้จำเป็นต้องจ่ายค่าเล่าเรียน ถึงแม้จะมีการจัดตั้งโรงเรียนรัฐสำหรับผู้หญิงอย่าง ต่อเนื่องในช่วงสมัยต่างๆ ก็ตาม ครอบครัวที่สามารถจ่ายค่าเล่าเรียนเหล่านี้คงหนีไม่พ้นกลุ่มชน ชั้นนำและชนชั้นสูง ส่วนครอบครัวระดับล่างคงไม่มีเงินมากพอที่จะส่งบุตรสาวของตนเองเข้ามา อยู่ในระบบการศึกษานี้ได้ อีกทั้งครอบครัวระดับล่างยังมองไม่เห็นถึงความสำคัญของการศึกษา สำหรับเด็กหญิง ดังนั้นกลุ่มผู้หญิงที่สามารถเข้าไปอยู่ในระบบการศึกษานี้ได้ล้วนต้องเป็นกลุ่ม ชนชั้นนำและกลุ่มคนชนชั้นสูงเพียงเท่านั้น¹⁴

การถ่ายทอดองค์ความรู้แบบเดียวและทัศนคติต่อความเป็นหญิงแบบเดียวที่ถ่ายทอด จากสังคมชนชั้นนำเช่นนี้ได้ทำให้เด็กหญิงที่สำเร็จการศึกษาซึ่งเติบโตไปเป็นหญิงสาวที่ทำหน้าที่ ต่างๆ ในสังคมได้หอบเอาทัศนคติเช่นนี้ไปด้วย ดังนั้นแม้ว่าบริบททางสังคมไทยจะเปลี่ยนแปลงไป ในรูปแบบสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลทางตะวันตกค่อนข้างมากเพียงใด แต่ภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมทางความคิดที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ชนชั้นนำยังปรับเปลี่ยนช้ากว่าเป็นอย่างมาก ดังนั้น สถานภาพสตรีไทยในสมัยปฏิรูปยังคงไม่เปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยเป็นในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นโดยเฉพาะกลุ่มสตรีชั้นสูงและชั้นกลาง และยังคงถูกคาดหวังให้รับภาระในบ้านด้วย บทบาทใหม่ของสตรีนี้แม้จะเปลี่ยนไปแต่ก็จำกัดอยู่เฉพาะกรอบงานภายในบ้าน นั่นก็คือ การ เป็นเมีย แม่ และแม่เรือน กล่าวคือ สตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศถูกปัญญาชนทั้งในระบบ ราชการและนอกระบบราชการคาดหวังให้เป็นเมีย แม่ และแม่เรือนที่มีประสิทธิภาพอยู่เช่นเดิม

---

¹⁴ อธิภัทร สุริยพันธุ์, “มโนทัศน์เรื่อง ‘เมีย’ ในสังคมไทย พ.ศ.2394-2478,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), น.71.

การสร้างสถาบันครอบครัวแห่งชาติภายใต้หลักการ “ผัวเดียวเมียเดียว”

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ได้เกิดกระแสการต่อต้านและการตั้งคำถามจากแง่มุขเชิงศีลธรรมถึงระบบความสัมพันธ์แบบผัวเดียวหลายเมียในกลุ่มชนชั้นนำแล้วบ้างในระดับหนึ่ง กลุ่มชนชั้นนำส่วนหนึ่งนั้นได้รับโลกทัศน์แบบตะวันตกมาจากการศึกษาตามระบบสมัยใหม่ที่มีการรับรู้ความคิดเกี่ยวกับ “ครอบครัวอบอุ่น”¹⁵ ที่ตะวันตกสร้างให้เป็นมาตรฐานครอบครัวของโลกสมัยใหม่ ซึ่งครอบครัวอบอุ่นนี้เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ในระบบผัวเดียวเมียเดียวที่สามต้องยกย่องให้เกียรติภรรยา ดังนั้น การที่สามีภรรยาหลายคนจึงถือได้ว่าเป็นการไม่ให้เกียรติภรรยา ไม่ซื่อสัตย์ และ ‘เมียน้อย’ ก็จะถูกทำให้กลายเป็นสมาชิกส่วนเกินและเป็นตัวบ่อนทำลายครอบครัวในอุดมคติของโลกสมัยใหม่

แม้ว่าหลัก “ผัวเดียวเมียเดียว” ได้ถูกผนวกลงใน “ป.พ.พ. บรรพ 5 ครอบครัว” ตั้งแต่ พ.ศ.2478 แล้ว แต่ในระยะแรกหลังการประกาศใช้กฎหมายดังกล่าวก็ยังไม่ได้ถูกทำให้เป็นวัฒนธรรมแห่งชาติหรือเป็นเครื่องมือสร้างเอกภาพทางวัฒนธรรมของชาติ บทความของปวีณา กุดแถลง (2561) เรื่อง “มโนทัศน์รักเดียวใจเดียวและปัญหาเมียน้อยในทศวรรษ 2490-2530” ชี้ให้เห็นว่า ภายหลังจากการปฏิวัติ 2475 รัฐบาลประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ว่าด้วยครอบครัว พ.ศ.2478 ซึ่งรับรองหลักการผัวเดียวเมียเดียวไว้ในมาตรา 1451 ซึ่งระบุว่า “บุคคลใดจดทะเบียนสมรสแล้วจะจดทะเบียนอีกไม่ได้ เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่า การสมรสครั้งก่อนได้หมดไปแล้วเพราะตาย หย่า หรือศาลเพิกถอน”¹⁶

แม้กฎหมายนี้จะไม่ได้มีบทลงโทษหรือมีข้อกำหนดที่ทำให้ฝ่ายชายมีเมียน้อยได้ยากขึ้น แต่ก็ทำให้ผู้คนในสังคมเริ่มมีความคิดเรื่องผัวเดียวหลายเมียเป็นเรื่องที่ไม่สามารถเปิดเผยได้ในพื้นที่สาธารณะได้อีกต่อไป และยังเป็นการกระทำที่รัฐทำให้ผู้ที่อยู่ในสถานะ ‘เมียน้อย’ หายไปในพื้นที่สาธารณะ (public sphere) และสถานะของ ‘เมียหลวง’ กลายเป็นผู้มีสิทธิมากกว่าเนื่องจากมีกฎหมายรองรับ กระทั่งเมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เริ่มโครงการรณรงค์สร้างชาติทางวัฒนธรรม “ผัวเดียวเมียเดียว” ก็ได้ถูกรวมเข้าไปในโครงการดังกล่าวขึ้นในปี พ.ศ.2478¹⁷ แต่จุดสูงสุดของการรณรงค์สร้างชาติทางวัฒนธรรม “ผัวเดียวเมียเดียว” นี้ คือ

¹⁵ อธิภัทร สุริยพันธุ์, “มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย พ.ศ.2394-2478,” น.110.

¹⁶ ปวีณา กุดแถลง, “มโนทัศน์ความเป็นหญิงและความเป็นชายในนิตยสารสตรีสาร พ.ศ.2491-2539” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561), น.53.

¹⁷ อธิภัทร สุริยพันธุ์, “มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย พ.ศ.2394-2478,” น.178.

การทำให้หลักการดังกล่าวเป็นเครื่องหมายแห่งความมีเอกภาพทางวัฒนธรรมของประเทศชาติ และเป็นการรับเอาวัฒนธรรมนี้เป็นเครื่องหมายบ่งชี้ความเป็นสมาชิกของชุมชนการเมือง โดยใน พ.ศ.2486 รัฐบาลได้ออกกฎหมายขยายเขตบังคับใช้บรรพ 5 ซึ่งรับรองเฉพาะระบบ “ผัวเดียวเมียเดียว” ให้ครอบคลุมทั่วราชอาณาจักรด้วยเหตุผลสั้นๆ เพียงว่า “เพื่อความมั่นคงและวัฒนธรรมแห่งชาติ”¹⁸ ต่างจากเดิมที่บรรพ 5 ไม่ได้มีสถานะเป็นแหล่งอ้างอิงความเป็นเอกภาพทางวัฒนธรรมของชาติแต่อย่างใด โดยกระบวนการทางกฎหมายและทางวัฒนธรรมดังกล่าวนี้เป็นการทำให้การเมืองมีผลต่ออารมณ์รักของประชาชน (the politicization of romantic love)¹⁹ กล่าวคือ การที่รัฐออกกฎหมายหรือออกกฎหมายทางวัฒนธรรมของชาติให้ครอบคลุมของคนในชาติ เป็นรูปแบบครอบครัวยุคเดียวเมียเดียวทำให้ประชาชนสมทานชุดความคิดของรัฐดังกล่าวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของตน เช่น ในกรณีความรักเดียวใจเดียวนี้ หลักการ “ผัวเดียวเมียเดียว” ของรัฐก็ได้ส่งผลต่อความคิดและอารมณ์ของผู้คนในสังคมไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อม กล่าวคือ ทำให้ผู้คนในสังคมไทยมีมโนทัศน์ความรักแบบ “รักเดียวใจเดียว” และมองว่าคู่ครองเป็นของตนแต่เพียงผู้เดียว โดยที่การนิยาม “ความรักเดียวใจเดียว” นั้นอยู่ภายใต้หลักการทางวัฒนธรรม “ผัวเดียวเมียเดียว” ที่ในระยะเวลาดังกล่าวจะกลายเป็นมาตรฐานทางศีลธรรมแบบใหม่สำหรับการสร้างสถาบันครอบครัวไทย

การที่มโนทัศน์ผัวเดียวเมียเดียวกำลังหยั่งรากลึกลงในสังคมไทย นอกจากทำให้ผู้หญิงรู้สึกว่ามีสามีเป็นของตนแต่เพียงผู้เดียวแล้วนั้น ความรู้สึกเป็นเจ้าของสามีของผู้หญิงอาจนำมาสู่ภาวะหึงหวงและอาจทำให้ผู้หญิงพยายามต่อรองกับสามีของตน เพื่อให้ฝ่ายชายยุติความสัมพันธ์อันลึกซึ้งกับผู้หญิงอีกคนที่อยู่นอกความสัมพันธ์ของคนสองคนให้กลับมารักเธอคนเดียวดังเดิม โดยในทัศนะของผู้หญิง ผู้ชายมีเมียน้อยถือว่าเป็นการลบหลู่เกียรติของเธอ เพราะเกียรติของผู้หญิงนั้นสัมพันธ์กับเรื่องการที่ฝ่ายชายมีเมียน้อย เนื่องจากเป็น “การให้เกียรติผู้หญิงจะทำให้ครอบครัวมั่นคง”²⁰ บริบทนี้น่าจะส่งผลต่อการคำนึงถึง “เกียรติ” ของผู้หญิงโดยตรงในฐานะที่เป็นเมียหลวง โดยเฉพาะหากสามียกย่องเมียน้อยขึ้นเสมอหรือสูงกว่าเมีย

¹⁸ สุรเชษฐ์ สุขลากิจ, ““ผัวเดียวเมียเดียว” ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึง ทศวรรษ 2480” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2565), น.123.

¹⁹ ปวีณา กุดแถลง, “เรื่องมโนทัศน์รักเดียวใจเดียวและปัญหาเมียน้อยในทศวรรษ 2490-2530”, น. 54.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, น.57.

หลวงจะเป็นสิ่งที่ห้ามเกียรติเมียหลวงและสร้างความเจ็บแค้นให้เธอเป็นอย่างมาก ในแง่หนึ่ง การสร้างสถาบันครอบครัวแห่งชาติภายใต้หลักการทางวัฒนธรรม “ผัวเดียวเมียเดียว” คือการวางโครงสร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจผ่านการสร้างประชากรทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพในช่วงรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครอบครัวจึงถูกทำให้เป็นสื่อกลางหรือกลไกในการส่งผ่านนโยบายและกฎเกณฑ์ของรัฐเข้าสู่ประชากรโดยตรง แน่แน่นอนว่านโยบายและกฎเกณฑ์ต่างๆ เหล่านี้ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการ “ผัวเดียวเมียเดียว” นอกจากนี้เป้าหมายของโครงการณรงค์ทางวัฒนธรรมในช่วงรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็คือการผดุง “เอกราช” ของประเทศเอาไว้และนำพาชาติใหม่ที่เพิ่งผ่านพ้นภาวะกึ่งอาณานิคมให้ก้าวไปสู่ความเป็นอารยะ โดยเน้นหนักที่ภารกิจทางวัฒนธรรม และด้วยเหตุนี้ทำให้รัฐสมัยใหม่พิจารณาว่าครอบครัวเป็นโครงสร้างพื้นฐานของชาติจึงมีการกำหนดวัฒนธรรมครอบครัวบนพื้นฐานอุดมคติ “ผัวเดียวเมียเดียว” ขึ้นมาสำหรับให้ครอบครัวรับเอาไปปฏิบัติ อีกทั้งรัฐต้องเข้าแทรกแซงด้วยการกำหนดข้อควรปฏิบัติขึ้นผ่านการออก “ประกาศ สำนักนายกรัฐมนตรีเรื่องการปฏิบัติของผัวเมีย” (พ.ศ.2486) ตามด้วย “ประกาศสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เรื่องวันธัมของผัวเมีย” (พ.ศ.2487) ซึ่งระบุว่าหากครอบครัวใดนำอุดมคตินี้ไปปฏิบัติก็จะมี “ความวัฒนาถาวรมั่นคง” ก็จะ “เพิ่มพูนวันธัมและส่งเสริมความเจริญแก่ประเทศชาติยิ่งๆ ขึ้นไป”²¹ และถือว่าเป็นครอบครัวที่มีความผาสุกก็จะให้กำเนิดบุตรที่แข็งแรง สมบูรณ์ ไม่อ่อนแอไข้โรค มีจิตใจดี และเฉลียวฉลาดทำให้ชาติเข้มแข็งและเจริญรุ่งเรืองไปด้วย ในด้านกลับกัน หากครอบครัวใดที่ไม่สามารถนำอุดมคตินี้ไปปฏิบัติได้ก็จะไร้ซึ่งความผาสุก บุตรที่เกิดมาก็จะมีจิตใจเสื่อมทราม อ่อนแอ และไข้โรคชาติ ก็พลอยจะอ่อนแอตามไปด้วย²²

การประกอบสร้าง “มารดา” ผ่าน “คู่มือสมรส”: การเพิ่มจำนวนประชากรของชาติ

ช่วงรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481-2487)หันมาให้ความสำคัญแก่เรื่องประชากรทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ เนื่องจากมีความคิดที่ว่าชาติจะเป็นมหาอำนาจได้นั้นจะต้องมีประชากรจำนวนมาก การเพิ่มจำนวนประชากรของรัฐในช่วงนั้นกระทำควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณภาพประชากรที่เป็นผลให้ประชากรต้องมีสุขภาพร่างกายและจิตใจสมบูรณ์จะมีอายุยืนยาว รัฐบาลตระหนักดีว่า “แม่” ที่มีสุขภาพดีสามารถให้กำเนิดบุตรมีสุขภาพที่ดีได้เป็น

²¹ เรื่องเดียวกัน, น.129.

²² เรื่องเดียวกัน, น.129.

จำนวนมาก และที่สำคัญที่สุดพลเมืองที่มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์จะเป็นกำลังสำคัญในการสร้างชาติ ดังนั้น รัฐบาลจึงมีความพยายามแสวงหาแนวทางในการลดอัตราการตายและเพิ่มอัตราการเกิดของพลเมือง ไม่ว่าจะเป็นการกระตุ้นให้คู่สมรสดูแลร่างกายของตนให้แข็งแรง เพื่อให้กำเนิดบุตรที่มีร่างกายและจิตใจสมบูรณ์ สนับสนุนและสร้างแรงจูงใจในการสมรสเพื่อการมีบุตร โดยเน้นให้ความสำคัญแก่การดูแลสุขภาพร่างกายของมารดาและบุตร นอกจากนี้ รัฐบาลยังพยายามสร้างเด็กไทยรุ่นตัวอย่าง “ลูกไทย” ให้มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย และจิตใจ เพื่อเป็นตัวแทนของพลเมืองไทยรุ่นใหม่ในอนาคต²³

ฉะนั้นแล้ว สถาบันครอบครัวจึงถูกกำหนดให้มีพันธะต่อการสร้างชาติโดยเฉพาะในด้านการผลิตประชากรให้มีคุณภาพและตามปริมาณที่รัฐต้องการดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ผู้หญิง ผู้ซึ่งทำหน้าที่แม่ ย่อมถูกคาดหวังจากรัฐว่าจะต้องมีคุณสมบัติที่เหมาะสมกับการกิจดังกล่าว จอมพล ป. เล็งเห็นว่าจะฝากความหวังไว้กับฝ่ายชายในฐานะผู้เป็นพ่อย่อมที่จะเป็นไปได้เลย เพราะผู้ชายต้องทำงานและเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการหาเงินเพียงเท่านั้น คงไม่มีเวลาเพียงพอที่จะอบรมสั่งสอนบุตรให้เป็นประชากรที่มีคุณภาพได้ตามที่รัฐต้องการได้ ความหวังนี้ย่อมตกอยู่ที่ “ผู้หญิง” และ “แม่” ซึ่งต้องเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงต่อการจัดการงานบ้านและสร้างสุขภาพทั้งในทางร่างกายและอารมณ์ของผู้อยู่อาศัยภายในบ้านอย่างถูกหลัก (rationally) และมีประสิทธิภาพ (efficiently) ภายใต้อุดมคติครอบครัวเป็นสุข (happy family)²⁴ เพื่อให้ครอบครัวของตนเองนั้นมีความมั่นคง ความสงบสุข และสามารถสร้างความแข็งแรงแก่ชาติได้ตามที่รัฐพึงปรารถนา ผู้หญิงในฐานะแม่และแม่บ้านถูกคาดหวังว่าจะต้องรู้จักเลี้ยงเด็กอย่างถูกหลัก ทำความสะอาดบ้านเพื่อความมีอนามัย เตรียมอาหารที่มีโภชนาการ จัดระเบียบและแต่งบ้าน เลือกซื้อสินค้าเป็น ใช้ร่างกายในการทำงานบ้านอย่างถูกหลัก และเลือกหรือใช้คนใช้ให้ดี อีกทั้งผู้หญิงจะถูกเน้นให้รู้จักเตรียมความพร้อมด้านร่างกายก่อนแต่งงาน หน้าท้อนพึงปฏิบัติต่อผัวเมื่อแต่งงานแล้ว การดูแลตัวเองเมื่อตั้งครรภ์ และการเลี้ยงบุตรในวัยต่างๆ เป็นต้น²⁵ โดย

---

²³ ก้องสกุล กวินรวีกุล, “การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ.2481-2487” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์, สาขาวิชามนุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), น.24.

²⁴ สุรเชษฐ์ สุขลากกิจ, “‘ผัวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึง ทศวรรษ 2480” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์, สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2565), น.135.

²⁵ เรื่องเดียวกัน.

หลักการดังกล่าวได้สร้างมาตรฐานและบรรทัดฐานในการดำรงชีวิตให้ “ผู้หญิง” และ “แม่” ทุกคนต้องปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องกับการสร้างชาติและสร้างประชากรที่มุ่งเน้นทั้งด้านปริมาณและด้านคุณภาพที่ถูกทำให้เป็นเป้าหมายที่สถาบันครอบครัวจะต้องเร่งสร้างขึ้น อย่างไรก็ตามแม้การเพิ่มจำนวนประชากรจะถูกเชื่อมโยงกับความเป็นมหาอำนาจ แต่ไม่ได้ถูกเน้นอย่างเฉพาะเจาะจงว่าให้เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการแรงงานในการผลิตภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม²⁶

ความคาดหวังต่างๆ เหล่านี้ได้ถูกถ่ายทอดลงใน “คู่มือสมรส” จัดพิมพ์โดยกระทรวงการสาธารณสุขเพื่อแจกในงาน “วันของแม่” เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ.2486 ที่สำคัญยังคงเน้นย้ำว่าครอบครัวต้องอยู่ในกรอบ “ผัวเดียวเมียเดียว” ด้วย คู่มือสมรสมีข้อแนะนำ 5 ประการสำหรับฝ่ายชายผู้ซึ่งเป็นสามี และอีก 5 ประการสำหรับฝ่ายหญิงผู้เป็นภรรยาที่ว่าด้วยเรื่องหน้าที่อันผัวเมียพึงอุปการะต่อกัน ทำนองเดียวกับคำแนะนำใน “ประกาศสภาวัดธัมแห่งชาติ เรื่องวัธนมของผัวเมีย” ที่มีความสอดคล้องกัน ข้อแนะนำหนึ่งสำหรับสามีและภรรยาที่ตรงกันคือ ไม่ควรประพฤติล่วงใจซึ่งกันและกัน สำหรับฝ่ายชายผู้เป็นสามีคือ “ไม่ประพฤติล่วงใจ กล่าวคือ ไม่คบค้ากับหญิงอื่นในสถานชู้สาว หรือ คบหญิงชู้ต่างๆ” และสำหรับฝ่ายหญิงผู้เป็นภรรยาคือ “ไม่ประพฤติล่วงใจผัว กล่าวคือ ไม่คบค้ากับชายอื่นจนเป็นที่ล่วงอกใจผัว หมั่นเอาอกเอาใจตัวให้เป็นที่ชอบพอและไวใจได้ใหญ่เสมอ” ไม่เพียงเท่านั้นยังมีข้อแนะนำเป็นพิเศษคือ ให้ประดับประดาการเป็น “ผัวเดียวเมียเดียว” ในระยะที่เมียกำลังตั้งครรภ์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่น่าประหลาดด้วย คู่มือสมรสชี้ให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าว หญิงที่ตั้งครรภ์จะต้องปฏิบัติตัวให้ถูกต้องตามหลักวิชาทางการแพทย์เพื่อให้แม่และเด็กปลอดภัย ขณะเดียวกันควรมีการ “หลับนอนร่วมกันเพื่อความใคร่ระหว่างสามีภรรยา” เพื่อ “ป้องกันฝ่ายชายมิให้ต้องไปยุ่งยากมากเรื่องกับหญิงอื่น” แต่ที่ “ควนจะต้องเป็นไปด้วยความระมัดระวังและเพียงแต่พอกหอมปากหอมคอ” ซึ่งจะกระทำได้เฉพาะในช่วงหลัง 3 เดือนแรกของการตั้งครรภ์ถึงก่อนคลอด 3 เดือน ทั้งนี้เพื่อป้องกันการแท้งและการติดเชื้อในช่องคลอด²⁷

คู่มือสมรสนั้นนอกจากจะเป็นคู่มือในการปฏิบัติระหว่างสามีและภรรยาแล้ว ยังทำหน้าที่ในการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเร่งการเพิ่มจำนวนประชากรว่า ถ้ามีการสืบพันธุ์ให้

²⁶ ก้องสกุล กวินวิฤกุล, “การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ.2481 - 2487,” น.26.

²⁷ สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, “‘ผัวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึง ทศวรรษ 2480,” น.136.

มีลูกหลานได้มากเท่าใดย่อมจะหมายถึงความเจริญรุ่งเรืองของวงศ์สกุลนั้นในอนาคต และเป็น การเพิ่มพลเมืองของชาติให้มีจำนวนมากขึ้นก็จะส่งผลให้ชาติมีความเข้มแข็งต่อไป หากชาติใดมี คนอยู่จำนวนน้อยและมีได้มีการสืบพันธุ์ให้กำเนิดลูกหลานเพื่อเพิ่มคนในชาติให้ทวีจำนวนขึ้น โดยการปรับปรุงการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ ประเทศนั้นก็ก้าวหน้าอย่างเชื่องช้า หรืออาจ เสื่อมโทรมสูญสิ้นชาติก็เป็นได้ ดังนั้นในปี พ.ศ.2486 จึงจำเป็นที่คนในชาติจะต้องกระตือรือร้น ในการสร้างชาติเพื่อเพิ่มจำนวนพลเมืองให้มาก และมีสมรรถภาพเพียงพอแก่การช่วยปกครอง ประเทศให้มั่นคงถาวรและเจริญสมบูรณ์พลสุขยิ่งขึ้นไปเมื่อเทียบกับประเทศมหาอำนาจ ทั้งหลาย²⁸

การรณรงค์ให้ครอบครัวมีบุตรเพื่อตอบสนองต่อนโยบายในเรื่องของการเร่งรัดการ เพิ่มจำนวนประชากรซึ่งอยู่บนหลักการ “ผิวเดียวเมียเดียว” ถูกต่อยก้าไปพร้อมกันด้วย เห็นได้ จากการที่รัฐบาลจัดกิจกรรมประกวดแม่ในงานวันของแม่ที่เน้นย้ำผู้เข้าประกวดว่าต้องเป็น “มารดาที่มีบุตรจากสามีคนเดียว” หรือ “พ่อเดียวแม่เดียว” เท่านั้น เพราะผู้เข้าประกวดที่ไม่ ประพฤติตัวอยู่ในกรอบ “ผิวเดียวเมียเดียว” ถูกพิจารณาว่าเป็นเหตุให้ครอบครัวอยู่ไม่เป็นสุข ซึ่งจะ เป็นแหล่งให้กำเนิดประชากรที่มีคุณสมบัติไม่เหมาะสม²⁹

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าการประกอบสร้าง “มารดา” ผ่าน “คู่มือสมรส” ภายใต้อาณัติการเพิ่มจำนวนประชากรของชาติดำเนินการควบคู่ไปกับการพัฒนาประชากรให้มี คุณภาพทั้งในทางร่างกายและในทางจิตใจ หน้าที่นี้ถูกกำหนดให้ “ผู้หญิง” ผู้ที่ซึ่งทำหน้าที่ “แม่” เป็นผู้ที่ต้องรับผิดชอบโดยตรงต่อภารกิจนี้ ถ้าแม่มีสุขภาพที่ดีจะสามารถให้กำเนิดบุตรที่ดีได้ เป็นจำนวนมากและการที่ชาติจะก้าวเข้าสู่ความเป็นมหาอำนาจได้นั้นมิได้ขึ้นอยู่กับปริมาณของ ประชากรเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับคุณภาพไปพร้อมกัน คู่มือสมรสคือความพยายามในการ เริ่มต้นของรัฐในการสร้างจิตสำนึกให้หญิงสาวผู้ที่จะต้องมารับหน้าที่ผู้เป็น “แม่” ต้องหันมาดูแล สุขภาพร่างกายของตนเองเพื่อให้เป็น “แม่พันธุ์” ที่ดี หรือการที่รัฐให้ความสำคัญต่อการสร้าง “วัฒนธรรมผิวเมีย” ก็เพื่อเพื่อสนับสนุนให้สถาบันครอบครัวมีความมั่นคง เพื่อสร้างโอกาสให้ “ผู้หญิง” และ “แม่” อยากรที่จะมีลูกมากขึ้นและส่งเสริมจิตสำนึกความเป็น “แม่” ผ่านการจัด ประกวดแม่ลูก อย่างไรก็ตาม การที่รัฐใช้คำว่า “คู่มือสมรส” นั้น แม้ว่าเนื้อหาของคู่มือดังกล่าว

²⁸ อังถึงใน ก้องสกุล กวินวิฑูล, “การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ.2481-2487,” น.39.

²⁹ สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, “‘ผิวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึง ทศวรรษ 2480,” น.136.

ส่วนใหญ่กล่าวถึงการทำหน้าที่แม่ของผู้หญิง แต่ไม่ได้หมายความหมายว่าคู่มือเล่มนี้กำหนดเฉพาะหน้าที่ของผู้หญิงในฐานะแม่เท่านั้น คู่มือยังกำหนดหน้าที่ของผู้ชายในฐานะพ่อและสามีด้วย ในท้ายที่สุดแก่นสารของคู่มือสมรสเล่มนี้อาจไม่ได้อยู่ที่เนื้อหาและการให้ผู้อ่านได้พึงปฏิบัติตัวตามคำแนะนำอย่างเคร่งครัดเพียงเท่านั้น เนื่องจากจอมพล ป. และท่านผู้หญิงละเอียดเพียงแค่ว่าหวังที่จะเห็น “*เบนหนังสือ[ที่]วางไว้ทุกบ้าน*”³⁰ ที่เปรียบเสมือนเป็นเครื่องประดับสำหรับบ้านที่แสดงถึงการมีองค์ความรู้และเอาใจใส่ต่อการเป็นแม่และแม่บ้าน นอกจากนี้การเผยแพร่คู่มือสมรสของรัฐบาลทำให้พลเมือง (โดยเฉพาะผู้ชาย) มีสิ่งที่ต้องคิดคำนึงในการเลือกคู่ครองเพิ่มขึ้น และสำหรับกลุ่มผู้หญิงบางคน พวกเขาอาจมีความวิตกกังวลถึงขั้นเป็นอุปสรรคในการหาคู่ครองหรือสามี เนื่องจากตัวเองอาจไม่ตรงกับบริบทของการเป็น “แม่พันธุ์ที่ดี” ตามคู่มือสมรส

การลดอัตราการตายและการเจ็บป่วยในเด็กในทศวรรษ 2480

ในบันทึกเรื่องหลักการเพิ่มจำนวนประชากรประเทศไทยโดยกรมสาธารณสุขกระทรวงมหาดไทยเมื่อปี พ.ศ.2484 ระบุว่าโรคส่วนมากของประชาชนชาวไทยเป็นโรคที่อาจป้องกันมิให้เกิดขึ้นได้ และถ้าจะจัดการรักษาพยาบาลให้ดีทั่วถึงกันแล้วก็สามารถจะป้องกันมิให้ผู้ป่วยถึงแก่ความตายได้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการป้องกันการตายในวัยเด็กและทารก ฉะนั้น ถ้าได้บำรุงการสาธารณสุข “ให้เจริญยิ่งขึ้นจนถึงขีดอันสมควรแล้ว” ลดอัตราการตายของประชากรลงได้อีกก็จะเป็นการเพิ่มอัตราการเกิดตามธรรมชาติของประชากรในประเทศให้สูงขึ้นได้ในตัว ถือเป็น “วิธีการที่สมเหตุสมผลที่สุดสำหรับสถานะของประเทศ” ตามความเห็นจากกรมสาธารณสุข³¹

กิจการสุขภาพของแม่และเด็กที่รัฐได้ดำเนินในช่วงนี้มีเหตุผลและเป้าหมายที่ค่อนข้างชัดเจนคือ มีความต้องการลดอัตราการตายและลดอัตราการเจ็บป่วยในวัยเด็กและทารกที่ต้องดำเนินการสอดคล้องไปกับการเพิ่มจำนวนประชากรของชาติในเชิงปริมาณและคุณภาพ ดังเห็นได้จากหลักฐานในบันทึกเรื่องหลักการการเพิ่มจำนวนประชากรประเทศไทยโดยกรมสาธารณสุขเมื่อปีพ.ศ.2484 นั้น มีการเน้นถึงความสำคัญของกิจการสงเคราะห์มารดาและเด็ก ในฐานะที่จะช่วยลดจำนวนอัตราการตายลงได้มาก นอกจากนี้ในบันทึกยังระบุถึงวิธีการที่

³⁰ เรื่องเดียวกัน, น.148.

³¹ ธันวาคม วงศ์เสงี่ยม, “รัฐไทยกับสุขภาพพลเมือง พ.ศ.2475-2500,” น.142.

สามารถทำได้ในกิจการสงเคราะห์มารดาและเด็ก อันได้แก่ การขยายจำนวนนางผดุงครรภ์และนางอนามัยพยาบาลไปประจำการตามอำเภอและตำบลเพื่อช่วยเหลือในการคลอดบุตรให้ปลอดภัยและให้ความรู้ในเรื่องการดูแลทารกเมื่อคลอดออกมาแล้วให้มีร่างกายแข็งแรง³² ซึ่งกรมสาธารณสุขก็ได้จัดให้มีการอบรมนางผดุงครรภ์ขึ้นสองทุกปี เริ่มตั้งแต่ปีพ.ศ.2482 และจะขยายให้มากขึ้นอีกจนเป็นการเพียงพอ รวมทั้งการจัดแผนกสงเคราะห์มารดาและเด็กตามโรงพยาบาลในจังหวัดต่างๆ ด้วย เพราะถ้าหากรัฐบาลได้จัดการสงเคราะห์มารดาและเด็กให้ดีและทั่วถึงกันนั้นก็ย่อมส่งผลต่อจำนวนอัตราการตายของเด็กที่ลดน้อยลง ในขณะที่เดียวกันจำนวนคนตายที่วราขอาณาจักรก็ลดน้อยลงตามไปด้วย และจะส่งผลต่อประเทศให้ได้กำไรจากคนเกิดมากกว่าคนตายในปีหนึ่งๆ เป็นจำนวนมากขึ้น ซึ่งอัตราการเกิดที่เพิ่มตามธรรมชาติของประเทศก็จะสูงขึ้นตามไปด้วย³³ และในปี พ.ศ.2481 เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. ได้ดำเนินการปรับปรุงกิจการในกรมสาธารณสุขให้มีความคล่องตัวในการที่จะส่งเสริมสุขภาพและอนามัยของประชาชน อันมีผลให้งานส่งเสริมสุขภาพในแม่และเด็กซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในกรมนี้ได้ขยายกว้างขวางออกไปด้วย โดยในปี พ.ศ.2482 ได้จัดตั้งโรงเรียนทางผดุงครรภ์ชั้น 2 ขึ้นที่วชิรพยาบาล เพื่อรับสมัครผู้หญิงสาวอายุระหว่าง 19-30 ปี ที่มีพื้นฐานความรู้ประถมปีที่ 4 เข้ารับการอบรมหลักสูตร 1 ปี โดยกรมสาธารณสุขเป็นผู้ให้ทุนในครั้งนั้น ได้มีนักเรียนเข้าอบรม 80 คน นักเรียนที่ผ่านการอบรมแล้วต้องออกไปปฏิบัติงานยังภูมิภาคในเดิมนั้น ในส่วนภูมิภาคอยู่ประจำตามสุขศาลา หรือที่เรียกว่าสำนักงานผดุงครรภ์ที่ทางการจัดตั้งขึ้น โดยเปิดเป็นสุขศาลาใหม่ 42 แห่ง และสถานพยาบาล 9 แห่ง และในปี พ.ศ.2482 นี้ กรมสาธารณสุขก็ได้รวมกิจการสงเคราะห์แม่และเด็กขึ้นเป็น “แผนกสงเคราะห์มารดาและเด็ก” เพื่อให้ดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น³⁴

ถัดมาในปี พ.ศ.2485 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้รวมกิจการแพทย์และการสาธารณสุขที่เคยกระจัดกระจายอยู่ตามหน่วยงานต่างๆ อันได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม และสภาอากาศไทย ขึ้นเป็นหน่วยงานเดียวกันและจัดตั้งขึ้นเป็นกระทรวงการสาธารณสุข และในครั้งนั้นก็ได้ยกฐานะ “แผนกสงเคราะห์แม่และเด็ก” ขึ้นเป็น “กองสงเคราะห์แม่และเด็ก” โดยแบ่งงานตามหน้าที่รับผิดชอบออกเป็น 3 แผนก คือ 1. แผนก

³² เรื่องเดียวกัน, น.139.

³³ เรื่องเดียวกัน, น.140.

³⁴ นันทิรา ขำภิบาล, “นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ.2481-2487,” น.191.

สงเคราะห์แม่และเด็ก 2. แผนกสงเคราะห์เด็กก่อนวัยศึกษา 3. แผนกหน่วยสงเคราะห์แม่และเด็กเคลื่อนที่ เมื่อกิจการสงเคราะห์แม่และเด็กขยายตัวมากขึ้นทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องหาบุคลากรเข้ามาดำเนินการจึงได้มีการจัดวางหลักสูตรสอนวิชาต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนามัยแม่และเด็กขึ้น อันได้แก่ วิชาพยาบาลตรี วิชาสารวัตรสุขาภิบาล และวิชานางสงเคราะห์ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้ผู้เข้าเรียนมีความรู้เกี่ยวกับอาหารการกินของแม่และเด็ก การสุขศึกษาว่าด้วยการสงเคราะห์แม่และเด็ก และความรู้เกี่ยวกับเครื่องอุปโภคของแม่และเด็ก เป็นต้น³⁵ ขณะเดียวกัน การดำเนินการเพื่อส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการอนามัยแม่และเด็กได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างแผนกสงเคราะห์แม่และเด็กเคลื่อนที่และกรมประชาสงเคราะห์สังกัดสาธารณสุข ทำหน้าที่ออกไปเผยแพร่ความรู้แก่ประชาชนทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคด้วยการจัดอบรมหมอดำแย่ จัดนางสงเคราะห์ หมอดำแย่ และแพทย์ออกไปให้คำแนะนำแก่หญิงมีครรภ์ให้รู้จักรักษาตัวในระหว่างตั้งครรภ์ ตลอดจนการคลอดบุตร การเลี้ยงดูและบริหารทารก เป็นต้น

ท้ายที่สุดในทศวรรษ 2490 กิจการสงเคราะห์แม่และเด็กได้บรรลุสำเร็จผลอย่างดีสามารถทำให้อัตราการตายของทารกลดลงจากอัตรา 90-100 คน ต่อคนเกิด 1,000 คน ในช่วงก่อนปีพ.ศ.2490 ลดลงเหลือ 60-70 คน ต่อคนเกิด 1,000 คนในช่วงทศวรรษ 2490 ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากนโยบายการฝึกอบรมนางผดุงครรภ์ ชั้น 2 ไปปฏิบัติงานตามสุขาภิบาลส่วนภูมิภาคที่ได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงคราม และมาเห็นผลในช่วงทศวรรษนี้ อีกส่วนหนึ่งก็มาจากความช่วยเหลือขององค์การอนามัยโลกและองค์การยูนิเซฟที่เริ่มมีการให้ความช่วยเหลือในกิจการด้านนี้พร้อมๆ กับที่ได้ให้ความช่วยเหลือในเรื่องการควบคุมโรคไข้จับสั่น ในปีพ.ศ.2493 มีการตั้งองค์การสงเคราะห์แม่และเด็กแห่งประเทศไทยขึ้น และในปีต่อๆ มาก็มมีการจัดตั้งหน่วยเคลื่อนที่สงเคราะห์แม่และเด็ก ออกปฏิบัติงานในส่วนภูมิภาคตั้งสถานสงเคราะห์แม่และเด็กที่พระนครและสถานสงเคราะห์แม่และเด็กจังหวัดเชียงใหม่เป็นตัวอย่างในการดำเนินการ และในปีพ.ศ.2496 ยูนิเซฟก็ยังช่วยเหลือในด้านเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับบริการสงเคราะห์มารดาและเด็กประจำสุขาภิบาลต่างๆ ที่ขาดแคลนจำนวน 40 แห่งด้วย³⁶

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่ารัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามให้ความสำคัญแก่การสงเคราะห์แม่และเด็กก่อนเป็นอันดับแรกในการแก้ไขปัญหาการลดอัตราการตายและอัตรา

³⁵ เรื่องเดียวกัน, น.192.

³⁶ ธันวาคม วงศ์เสงี่ยม, “รัฐไทยกับสุขภาพพลเมือง พ.ศ.2475-2500,” น.220.

การเจ็บป่วยในเด็กและทารกเป็นสำคัญ กล่าวคือ อัตราการตายและอัตราการเจ็บป่วยที่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นก่อนหน้าหรือที่กำลังเป็นปัญหาอยู่ในตอนนี้นั้น คือ แม่และเด็กมีอัตราการเจ็บป่วยและอัตราการตายเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นช้า ทว่าปัญหานี้เป็นเรื่องที่แก้ไขหรือสามารถป้องกันได้ด้วยการพัฒนากิจการด้านการแพทย์และการสาธารณสุขให้ดีขึ้นและสามารถเข้าถึงทั่วถึงได้ทุกพื้นที่ โดยมุ่งเน้นไปยังแผนการสงเคราะห์แม่และเด็กเป็นสำคัญ ฉะนั้น การพัฒนาแผนการสงเคราะห์แม่และเด็กจึงเป็นนโยบายที่ได้ผลลัพธ์ที่แน่นอน มีความสมเหตุสมผล และมีสิทธิภาพมากที่สุดในด้านของการเพิ่มจำนวนประชากรที่สามารถดำเนินกิจการควบคู่ไปกับการลดอัตราการตายและความเจ็บป่วยของเด็กและแม่ลงได้ อีกทั้งยังจะได้ผลลัพธ์ในทางคุณภาพของจำนวนประชากรที่มีความแข็งแรงตามที่รัฐพึงปรารถนา คือ การมีพลเมืองที่สุขภาพดี แข็งแรง ไม่มีโรคประจำตัว ไม่พิการตั้งแต่ยังเด็ก เพื่อให้เติบโตขึ้นเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติได้ เห็นได้ชัดว่า การพัฒนาการสงเคราะห์แม่และเด็กนี้หวังผลในทางการผลิต หรือก็คือเรื่องของเศรษฐกิจและความก้าวหน้าของประเทศรวมอยู่ด้วยนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม นโยบายชาตินิยมเชื่อผู้นำสร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจในสมัยจอมพล ป. รวมไปถึงแนวคิดการเพิ่มพลเมืองเป็นนโยบายเฉพาะช่วงสมัยนี้เท่านั้น เมื่อสถานการณ์เมืองเปลี่ยนแปลงไป มีการเปลี่ยนรัฐบาล ฝ่ายอักษะและญี่ปุ่นที่รัฐบาลเดิมสนับสนุนแพ้สงคราม นโยบายต่างๆ เหล่านี้ก็เป็นอันยุติลงไปด้วย กิจการต่างๆ ที่มีการดำเนินการถูกล้มเลิกไปหรือไม่ได้รับการดำเนินการต่อ เช่น องค์กรส่งเสริมการสมรส การอุปการะลูกไทย และการจัดงานวันแม่ เป็นต้น ปฏิเสธไม่ได้ว่ากิจการหลายอย่างในทางสุขภาพของพลเมืองที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ให้ความสำคัญและได้ดำเนินการไว้ เป็นรากฐานของกิจการสุขภาพพลเมืองที่สำคัญๆ ของรัฐบาลในเวลาต่อมา รวมไปถึงเป็นการหยั่งรากลงในวิถีชีวิตของพลเมืองให้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในทางสุขภาพให้สอดคล้องกับวิถีการแพทย์สมัยใหม่มากขึ้น เช่น การดูแลแม่และเด็ก การกินอาหารที่มีประโยชน์ เป็นต้น แต่ความสำคัญของพลเมืองก็ไม่ได้ลดน้อยตามไปด้วย โดยการเพิ่มจำนวนประชากรยังคงเป็นสิ่งที่รัฐบาลทุกสมัยต้องการดำเนินการเพื่อประโยชน์ต่างๆ ที่จะตามมาในรูปแบบของกิจการสุขภาพ จึงเป็นสิ่งที่รัฐให้ความสำคัญเสมอมา

“แม่” และ “แม่บ้าน” ในฐานะอุดมคติของความเป็นไทย

นอกจากการประกอบสร้าง “ผู้หญิง” และ “มารดา” ผ่าน “*คู่มือสมรส*” และ “*ประกาศสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ เรื่องวัฒนธรรมของผ้าเมีย*” การนิยามทางสังคมให้ผู้หญิงเป็นแม่และแม่บ้านที่ตื้นนั้นมักถูกนำเสนอขึ้นมาในฐานะอุดมคติที่ยึดกุมกับความเป็นไทยเสมอมา ที่ได้เป็น

แนวทางในการปฏิบัติสำหรับชีวิตของผู้หญิงท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ การนิยามความเป็นหญิงบนพื้นฐาน “แม่” และ “แม่บ้าน” ในฐานะอุดมคติที่ยึดกุมความเป็นไทยผ่านหลักสูตรวิชาจริยธรรมตามแผนการศึกษาที่กระทรวงธรรมการร่างขึ้นในปี 2455 ได้กำหนดเป้าหมายที่จะอบรมบ่มเพาะให้นักเรียนหญิงสามารถ “ทำหน้าที่แม่เรือนและเปนมารดา” โดยเรียนรู้หลักการสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ครองตน ครองคน และครองสมบัติ³⁷ และยังในเวลาต่อมาก็จะพบได้ว่าการนิยามความเป็นหญิงบนพื้นฐานแม่และแม่บ้านในฐานะอุดมคติที่ยึดกุมความเป็นไทยได้ขยายไปสู่สนามของการนิยามความเป็นหญิงแห่งอื่นๆ ด้วย ไม่ว่าจะเป็นหนังสือธรรมะ คู่มือผู้หญิง และหนังสืองานศพ โดยหนังสือเหล่านี้มักมีคติสอนใจอันหมายถึงการเป็นต้นแบบการกระทำที่ทำให้ผู้อ่านได้เรียนรู้การปฏิบัติตัวที่เหมาะสมที่ถูกที่ควรในการอยู่กับโลกสมัยใหม่ที่เป็นหนึ่งในพื้นที่ของการนิยามการนำเสนอความเป็น “แม่” และ “แม่บ้าน” บนพื้นฐานความเป็นไทยที่กลมกลืนใกล้ชิดกับพุทธศาสนาซึ่งสั่งสอนเรื่องศีลธรรมของการเป็นผู้หญิงที่ดีที่อิงอยู่กับการทำหน้าที่ในครอบครัว การการสั่งสอนศีลธรรมเช่นนี้จะพบได้ทั่วไปในคู่มือสำหรับผู้หญิงเช่นกัน

หนังสือเรื่อง “การเรือน” ของธิดา วรณลักษณ์ ประธานชมรมพุทธรักษาชายแดนใต้ซึ่งพิมพ์ขายในปี 2479 มีเนื้อหาระบุว่า นอกจากการรู้จักต้อนรับแขก มีความรอบคอบ เย็บปักถักร้อยเป็น และรู้วิธีพยาบาลแล้ว แม่และแม่บ้านต้องประพฤติตามที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาไว้ด้วย อันได้แก่ ละเว้นอุปกิเลส 16 ประการ อาทิ ความโลภ ความมั่งร่ำรวย ความโกรธ ความริษยา ความอื้อวอด และความลึนเล่อ เป็นต้น รวมถึงมีพรหมวิหาร 4 ประการ นั่นคือ ปราบณาให้ผู้อื่นเป็นสุข คิดช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ พลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี และวางเฉยเมื่อผู้อื่นถึงวิบัติ³⁸ การนิยามความเป็นหญิงบนพื้นฐาน “แม่” และ “แม่บ้าน” ในแง่นี้แสดงให้เห็นถึงการลงรอยได้อย่างแนบสนิทกันระหว่างพุทธศาสนากับการนิยามความเป็นแม่และแม่บ้านที่กุมความเป็นไทยด้วยการสร้างจริยธรรมพุทธศาสนาของความเป็นหญิงที่ดีขึ้นตามพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียวเท่านั้น และยังเป็นการสมานทานเอาจริยธรรมหรือคำสอนทางศาสนานั้นไปเป็นคู่มือหรือแนวทางการดำเนินชีวิตในการนิยามบนพื้นฐาน “แม่” และ “แม่บ้าน” การดำเนินชีวิตแบบฉบับของตนเองอีกด้วย

---

³⁷ อ้างถึงใน สุรเชษฐ์ สุขลากกิจ, “แม่และแม่บ้านสมัยใหม่: ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์ ทศวรรษ 2460-2490,” น.132.

³⁸ เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนี้ หนังสืออนุสรณ์งานศพที่อยู่ในวัฒนธรรมของทั้งกลุ่มเชื้อสายผู้ดีและชนชั้นกลางที่หนังสือเหล่านั้นถูกเขียนขึ้นมาจำนวนไม่น้อยในทศวรรษ 2470 ก็แสดงให้เห็นว่า การเป็นแม่และแม่บ้านที่ดีตามหลักธรรมในพุทธศาสนา คือ “ความหมายของชีวิต” สำหรับผู้หญิง กล่าวคือ เป็นทั้งอุดมคติ วิถีคิด โลกทัศน์ เป้าหมายชีวิต และวิถีในการบรรลุเป้าหมายการเป็นแม่และแม่บ้านที่ดีจึงได้รับการยกย่องเชิดชูและประกาศให้สาธารณชนรับรู้ในหน้าหนังสืองานศพ ตัวอย่างหนึ่ง คือ หนังสืองานศพ คุณหญิงหัสติน อำนวยศาสตร์ (เลื่อน วณิกนันท์) ในปี 2477 ซึ่งลงประวัติและประกาศความดีของผู้ตายเอาไว้ ประยงค์ ถ่องดีกิจฉกร ครูโรงเรียนสตรี บ้านทวายผู้เป็นน้องสาวของผู้ตาย และเป็นผู้เขียนเนื้อหาส่วนนี้เลือกที่จะสรรเสริญที่สาวที่ได้เลี้ยงดูเธอแทนแม่มาแต่เล็กกว่า เป็นผู้มี “คติปฏิบัติธรรม” ตามหลักพุทธศาสนา กล่าวคือ ปรมนิบัติสามี อุประการบุตร รวมถึงดูแลบ้านและทรัพย์สินเป็นอย่างดี³⁹ จะเห็นได้ว่าเรื่องราวการกระทำที่สรรเสริญผู้วายชนม์ผ่านหนังสืออนุสรณ์งานศพที่อยู่ในวัฒนธรรมของกลุ่มเชื้อสายผู้ดีและชนชั้นกลางมักถ่ายทอดความเป็นไทยผ่านวัฒนธรรมชนชั้นสูงที่เป็นผู้นำทั้งด้านการกระทำและด้านความคิดให้กลายเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติและยกย่องในสังคมในปลายทศวรรษ 2500 ดังปรากฏว่าในปีใหม่ 2508 หม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิศกุล ได้เขียนบทความการให้นิยามคำว่า “แม่ศรีเรือน” ขึ้นใหม่ให้สอดคล้องกับความภูมิใจของชนชั้นสูงอีกครั้ง โดยเสนอให้สตรีชั้นสูงต้องทำงานไม่ไหว้ใครมาดูถูกได้และยังให้ความสำคัญกับการยึดถือศีลและธรรมเป็น 1 ใน 8 คุณสมบัติของแม่ศรีเรือน ได้แก่ การอยู่ดี การกินดี ปกครองดี ใช้จ่ายเหมาะสม ประหยัด เป็น ทำงานเป็น และรับแขกเป็น ซึ่งในทัศนะของท่านถ้าทำได้จริงแล้ว “เราจะเป็นสุข เมืองก็จะเจริญ ชาตีก็น่าจะมีชื่อเสียงไปไกลกว่า หญิงไทยเราสามารถทำประโยชน์อันถูกต้องได้ดีเป็นอย่างดี”⁴⁰

สุดท้ายการนิยามความเป็นหญิงบนพื้นฐาน “แม่” และ “แม่บ้าน” ในฐานะอุดมคติที่ยึดกุมความเป็นไทยต้องตั้งมั่นอยู่ในหลักพุทธศาสนาที่ถูกนำเสนอขึ้นมาจากบริบทเช่นนี้ในฐานะสิ่งที่เหมาะสม การนำเสนอความสุขและความสำเร็จของผู้หญิงที่ขึ้นอยู่กับสามีและบุตรธิดาเช่นนี้ยิ่งเป็นการตอกย้ำให้ผู้หญิงต้องทำหน้าที่ของเมียและแม่ที่ดีได้อย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องนึกถึงการทำอะไรเพื่อตนเองโดยตรง การเสียสละเพื่อครอบครัวเป็นสิ่งที่ผู้หญิงในฐานะ “แม่” และ

³⁹ เรื่องเดียวกัน, น.133.

⁴⁰ ชาติชาย มุกสง, “จากแม่ศรีเรือนถึงแม่บ้านทันสมัย: การต่อสู้ทางศีลธรรมผ่านแม่บ้านหลังปฏิวัติ 2475 ถึงทศวรรษ 2500,” *ชุมทางอินโดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์*, 4 ฉบับที่ 7 (ธันวาคม 2558): 109.

“แม่บ้าน” ต้องพึงกระทำ เพราะในท้ายที่สุดแล้วตนเองก็จะได้รับผลดีจากการอุทิศตนเพื่อครอบครัว ในทางกลับกันภาพของผู้หญิงในความไม่ดีที่ถูกตีตราหรือถูกนิยามขึ้นจากสังคมในทางพุทธศาสนาได้ให้โอกาสผู้หญิงเหล่านั้นกลับจิตกลับใจ กลับตัว กลับชั่วให้เป็นดี ด้วยการมีธรรมะเป็นหลักเป็นใหญ่ที่ถ้าหากผู้หญิงเหล่านั้นคิดจะเปลี่ยนแปลงตนเองก็ต้องยึดถือหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาเพื่อสร้างสถานภาพของความเป็น “แม่ที่ดี” และ “เมียที่ดี” ที่เป็นสถานภาพอันประเสริฐให้ก้าวไปถึงความสมบูรณ์ในแบบของความเป็นหญิงในทางโลกที่มีธรรมประจำใจ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าการประกอบสร้าง “แม่” และ “แม่บ้าน” ผ่านกรอบ “ความเป็นไทย” บนพื้นฐาน “ศีลธรรมทางพุทธศาสนา” เช่นนี้ย่อมเป็นการให้ผู้หญิงสมาทานหรือยอมรับอย่างเชื่องๆ ที่เห็นดีเห็นงามกับอุดมคติที่ติดมากับกระทำอันสื่อถึงความ เป็นชนชั้นสูงที่ควรค่าแก่การยกย่องที่สามารถทำให้เหล่าผู้หญิงในสังคมสามารถนำไปเป็นแบบอย่างที่ดีและต้องพึงปฏิบัติ เมื่อนำมาประกอบกับความเป็นศิวิไลซ์ก็ได้สร้าง “ความเป็นไทย” ที่ได้ให้ความหมายใหม่ตามความต้องการของยุคสมัย โดยยึดถือศีลธรรมแบบชนชั้นสูง เป็นศูนย์กลางของสังคมที่เรียกร้องให้กลับมาใช้อำนาจชั้นนำทางสังคมและทางวัฒนธรรมอย่าง แยกย่อยที่สามารถครอบงำสังคมผ่านหน่วยในครัวเรือนที่มีบทบาทผู้เป็นแม่และแม่บ้านทำหน้าที่ เป็นผู้อบรมสมาชิกของสังคม

คหกรรมศาสตร์กับการสร้างนิยามความเป็น “แม่บ้านทันสมัย”

หลังเกิดการปฏิวัติทางการเมือง พ.ศ.2475 ประเทศไทยเข้าสู่ยุคสร้างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจอมพลป. พิบูลสงครามขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและรณรงค์วัฒนธรรมใหม่ที่เป็นอารยะ กระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ระบียบโลกพลัดมีมาสู่สหรัฐอเมริกาและการเมืองระหว่างประเทศเข้าสู่ภาวะสงครามเย็นที่มีการขับเคลื่อนระหว่างประเทศในค่ายเสรี ประชาธิปไตยกับค่ายคอมมิวนิสต์ แนวคิดเรื่องการพัฒนาและความเป็นอเมริกันในฐานะแม่แบบของความเป็นสมัยใหม่ได้กลายเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง นานับการในสังคมไทย ไม่เพียงในทางการเมืองและเศรษฐกิจเท่านั้น แต่รวมถึงในทางวัฒนธรรมด้วย ภายใต้บริบทเช่นนี้สถาบันครอบครัวกลายเป็นสถาบันที่มีความเป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้นที่มีผู้หญิงเป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ของสถาบันครอบครัว รัฐไทยก็มีความพยายามที่จะปฏิวัติบทบาทแม่และแม่บ้านขึ้นมาใหม่ที่จำต้องมีองค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ด้วยการส่งเสริมของรัฐที่ถูกยึดโยงเข้ากับนโยบายสร้างชาติ มีระบบการศึกษารองรับ และได้รับการเฉลิม

ฉลองในระดับชาติที่สำคัญ อีกทั้งยังมีการรับเอาอิทธิพลความรู้แบบอเมริกันเข้ามาพัฒนาทักษะสำหรับความเป็นหญิงด้วย⁴¹ เพื่อให้ผู้หญิงมีสัมมาอาชีพสามารถสร้างตัวเองและครอบครัวที่ซึ่งจะส่งผลต่อการสร้างชาติให้รุ่งเรืองไปพร้อมกัน เพราะการจัดการศึกษาเฉพาะของสตรีมุ่งช่วยให้สตรีทำหน้าที่ของตนเองได้ดี โดยเฉพาะการศึกษาด้านการเรือนที่ไม่สำคัญเฉพาะแต่ในครอบครัวเท่านั้น แต่สำคัญสำหรับประเทศชาติเป็นอย่างมากด้วย ดังปรากฏในคำกล่าวรายงานเปิดโรงเรียนมัธยมวิสามัญการเรือนของประธานกรรมการอำนวยการ พลตรีพระยาอนุภาพไตรภพ เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2477 ความว่า “สตรีของเราเวลานี้เรียนเยี่ยงผู้ชายกันมาก... สตรีนั้นธรรมชาติย่อมสร้างมาให้ทำการอยู่กับบ้านกับเรือน หรือช่วยบุรุษแบ่งเบาภาระทางบ้านสำหรับเป็นภริยา และสำหรับเป็นมารดาของประชาชาติ”⁴²

ในทศวรรษ 2490 แม่และแม่บ้านได้รับการยกระดับความสำคัญมากขึ้นไปเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของการขยายโอกาสทางการศึกษาที่เพิ่มมากขึ้นและการพัฒนาแห่งชาติที่ได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา สถาบันความรู้สำหรับผู้หญิงในช่วงนี้ได้รับอิทธิพลอย่างยิ่งจากการเรียนการสอนวิชาคหกรรมศาสตร์ (home economics) แบบอเมริกันซึ่งในสถาบันการศึกษาในไทยเริ่มต้นขึ้นในทศวรรษ 2490 หลักสูตรการเรียนการสอนคหกรรมศาสตร์ได้ถูกบรรจุไว้ในหลักสูตรโรงเรียนมัธยมสามัญด้วย ดังนั้นการขยายการศึกษาด้านคหกรรมศาสตร์ให้กับเด็กผู้หญิงเพื่อให้ในอนาคตของหญิงสาวเหล่านี้ที่จะออกไปมีครอบครัวได้ทำหน้าที่แม่บ้านได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ⁴³

วิชาคหกรรมศาสตร์มีความแตกต่างอย่างมากจากวิชาการเรือนแบบอื่นๆ ที่มีการศึกษาถ่ายทอดกันอยู่ก่อนแล้วในสังคมไทย วิชาคหกรรมศาสตร์ได้รับอิทธิพลและช่วยเหลือทางเทคนิคหรือวิชาการจากสหรัฐอเมริกา คือ ความเป็นวิทยาศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ทางด้านคหกรรมศาสตร์ที่มีเหนือกว่าองค์ความรู้ด้านการเรือนที่ต้องมีควบคู่กับหลักคุณธรรมที่สังคมไทยยึดถือ ซึ่งเคยเป็นความรู้ของวิชาการเรือนที่สำคัญมาก่อนอันเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความรู้ของศาสตร์ในการจัดการบ้านการเรือนที่เกิดขึ้นในจีน

---

⁴¹ สุรเชษฐ์ สุขลากิจ, “แม่และแม่บ้านสมัยใหม่: ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์ ทศวรรษ 2460-2490,” น.143.

⁴² ขาดิชา มุกสง, “รัฐ โภชนาการใหม่กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการกินในสังคมไทย พ.ศ.2482-2517,” น.218.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, น.232.

เช่นเดียวกัน หลังจากการรับเอาความรู้ของคหกรรมศาสตร์แบบอเมริกันเข้ามา⁴⁴ ดังเราจะเห็นได้ว่าในเมืองไทยวิชาความรู้แบบคหกรรมศาสตร์จะไม่มีให้ความสำคัญกับคุณธรรมหรือหลักธรรมทางพุทธศาสนาต่างๆ ที่เรียกว่า วิชาจรรยา ซึ่งเคยปรากฏในหลักสูตรวิชาการเรือน และถูกให้ความสำคัญอย่างมากก่อนหน้านี้ แต่วิชาคหกรรมศาสตร์ให้ความสำคัญกับความเป็นวิทยาศาสตร์อันเป็นภาพลักษณ์ของความทันสมัยและความศิวิไลซ์แทน⁴⁵ ดังนั้น คุณลักษณะสำคัญของวิชาคหกรรมศาสตร์ก็คือ ความเป็นศาสตร์แห่งครัวเรือน สำหรับพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ ของบุคคลในครอบครัวที่มุ่งเน้นความทันสมัยของศาสตร์จากการให้ความสำคัญต่อวิทยาศาสตร์และการสร้างวิชาชีพที่ส่งผลถึงภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่มีองค์ความรู้คหกรรมศาสตร์ และได้กลายเป็นผู้มีความรู้สมัยใหม่และมีความเป็นวิชาชีพที่ชำนาญการงานจากวิชาความรู้ที่เรียนและอบรม นำมาใช้เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้มากกว่าจะเป็นคุณสมบัติประจำตัวที่มีลักษณะเป็น “กุลสตรี” หรือ “แม่ศรีเรือน” แบบการเรียนการเรือนในยุคเก่า

จากวารสาร “ฉบับสัมมนา คหกรรมศาสตร์แห่งชาติ ครั้งที่ 1” วันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ.2502 เนื้อหารายละเอียดของการประชุมครั้งนี้ระบุว่า ทวีริศม์ ธนาคม กล่าวว่า แม้ในช่วงเวลานี้เองจะมีกระแสวิพากษ์วิจารณ์ว่าการจัดการศึกษาวิชาคหกรรมศาสตร์เป็นการผูกโยงเรื่องเพศภาวะให้เข้ากับวิชาคหกรรมศาสตร์นั้นเท่ากับว่ารัฐยังคงอยากที่กำหนดกรอบบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงไว้อยู่แคในปริมณฑลภายในครัวและภายในบ้านเพียงเท่านั้น แต่จากการทบทวนประวัติศาสตร์แล้วพบว่า ในสังคมไทยเอง การจัดการศึกษาที่ผูกโยงกับเพศภาวะเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับเพศภาวะของสตรีนั้นย่อมสร้างความคาดหวังเช่นเดียวกันว่าจะทำให้ผู้หญิงเหล่านั้นสามารถทำหน้าที่ตรงตามบทบาทของอาชีพที่เหมาะสมกับเพศของตน⁴⁶ โดยในท้ายที่สุด ผลลัพธ์สำคัญประการหนึ่งของการเคลื่อนไหวเรื่องการศึกษาวิชาการเรือนในหมู่มุสรีก็คือ การเกิดอาชีพใหม่ของสตรีที่สามารถสร้างรายได้ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ การเกิดขึ้นอาชีพใหม่ของผู้หญิงในสังคมไทยในภาคราชการ เช่น ครูอนุบาล ครูการเรือน โภชนากร รวมทั้งในภาคเอกชน อาทิ ช่างตัดเสื้อ ช่างเสริมสวย และการขายอาหารอันเป็นผลมาจากการแสวงหาโอกาสในอาชีพของสตรีไทย จากแนวคิดที่ว่าด้วยการสร้างคุณค่า

---

⁴⁴ชาติชาย มุกสง, “จากแม่ศรีเรือนถึงแม่บ้านทันสมัย: การต่อสู้ทางศีลธรรมผ่านแม่บ้านหลังปฏิวัติ 2475 ถึงทศวรรษ 2500,” น.102.

⁴⁵ชาติชาย มุกสง, “รัฐ โภชนาการใหม่กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการกินในสังคมไทย พ.ศ.2482-2517,” น.224.

⁴⁶เรื่องเดียวกัน, น.230.

ของผู้หญิงทั้งในครัวเรือนและเพื่อประเทศชาติส่วนรวม⁴⁷ แม้ในด้านหนึ่ง บทบาทแม่เรือนจะถูกคาดหวังให้กลายเป็นแม่บ้านทันสมัย โดยการทำให้ผู้หญิงมีการศึกษา มีวิชาชีพติดตัว และสามารถทำอาชีพนอกบ้านและช่วยหาเลี้ยงครอบครัวเคียงบ่าเคียงไหล่พร้อมกับผู้ชายได้แล้วก็ตาม แต่ในอีกด้านหนึ่ง รัฐก็ยังคงตรึงผู้หญิงเอาไว้ในปริมณฑลห้องครัวและภายในบ้านอยู่ อีกเช่นเดิมในบทบาทของการเป็นแม่บ้านที่ต้องคอยจัดการบ้านเรือน เสื้อผ้า และหุงหาอาหารสำหรับคนในครอบครัว และที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการจัดการงานบ้านก็คือ การเลี้ยงดูบ่มเพาะนิสัยรวมทั้งศีลธรรมของบุตรธิดาที่ต้องเติบโตขึ้นมาในบ้านตามที่สังคมคาดหวัง ฉะนั้น การที่รัฐมุ่งสร้างให้แม่ จากเดิมที่อยู่ในบทบาท “แม่เรือน” ให้กลายเป็น “แม่บ้านที่ทันสมัย” ที่ต้องเร่งสร้างให้มีขึ้นและสถาบันครอบครัวกลายเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาในทุกด้าน ดังนั้น การเผยแพร่องค์ความรู้ทศวรรษศาสตร์ให้แก่ผู้หญิงทุกครอบครัวให้แปรเปลี่ยนเป็นแม่บ้านทันสมัยกันถ้วนหน้าจึงมีความสำคัญต่อชาติในช่วงทศวรรษดังกล่าว

จากวิทยาศาสตร์สู่การนำเสนอภาพลักษณ์ “มารดาสมัยใหม่”

เดิมวิชาการเรือนแต่ก่อนนั้นจะเน้นวิชาช่างต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับสตรีในการเป็นแม่บ้านแม่เรือนภายใต้วัฒนธรรมความเป็นอยู่แบบไทย เช่น การจัดดอกไม้ ร้อยมาลัย ผูกหรือร้อยตาข่าย ซึ่งจำเป็นต้องใช้ในงานพิธีตามประเพณีสำคัญต่างๆ หรืองานประณีตศิลป์ชั้นสูงที่มีการสอนกันในรั้วในวังมาก่อน เนื้อหาการเรียนวิชาการเรือนในรูปแบบดังกล่าวไม่ได้เน้นให้เบื่องค์ความรู้ที่แม่บ้านต้องใช้ในชีวิตประจำวันที่ต้องจัดการบ้านเรือนและชีวิตครอบครัว ซึ่งแตกต่างจากเป้าประสงค์สำคัญของความรู้แบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่รัฐต้องการให้แม่บ้านทุกคนสามารถจัดการบ้านเรือนและดำเนินชีวิตครอบครัวประจำวันได้ดีมากขึ้นกว่าเดิมที่จะมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการนิยามความเป็นหญิงและบทบาทหน้าที่ตาม “ธรรมชาติ” ของเพศผู้ให้กำเนิดแทน⁴⁸ เพื่อให้ผู้หญิงเป็นกำลังสำคัญต่อการสร้างชาติให้รุ่งเรือง โดยเป้าหมายสำคัญใน

---

⁴⁷ ขาดิชาชาย มุกสง, “จากแม่ศรีเรือนถึงแม่บ้านทันสมัย: การต่อสู้ทางศีลธรรมผ่านแม่บ้านหลังปฏิวัติ 2475 ถึงทศวรรษ 2500,” หน้า 105.

⁴⁸ บทบาทหน้าที่ “ตามธรรมชาติ” หมายถึงคาดหวังให้ผู้หญิงทำหน้าที่หลักในการเลี้ยงดูแลลูก โดยมองว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ เพราะ เมื่อดูจากลักษณะสรีระของผู้หญิงเป็นสิ่งที่จะต้องให้กำเนิด เพราะมีมดลูก มีน้ำนมที่เลี้ยงลูกได้ จนเกิดคำพังเพยว่า เป็นผู้หญิงเรียนไปทำไม เรียนไปก็ต้องไปเลี้ยงลูก ฉะนั้น งานบ้านหรือการเลี้ยงดูแลลูกก็ควรจะเป็นงานของเธอ ซึ่งการนิยามหรือ การให้ความหมายว่า สิ่งสำคัญสุดของการเป็นหญิง คือ ความเป็นแม่ นั้นเป็นการสร้างสัญลักษณ์ที่มีอิทธิพลกับความเชื่อ ค่านิยม ภาพลักษณ์ที่ฝังลึกมากใน

การให้การศึกษาแก่สตรีในระบอบการเมืองใหม่ที่กำลังอยู่ในวาระการสร้างชาติในด้านต่างๆ นี้ จะเห็นได้ว่าผู้หญิงถูกคาดหวังจากรัฐให้ทำหน้าที่เป็นมารดาที่ดีของชาติ จากการศึกษาความรู้ในการเรียนในการจัดการบ้านและเลี้ยงดูอบรมบุตรให้มีสุขภาพดีและมีความรู้ที่เป็นประโยชน์กับชาติบ้านเมือง ดังปรากฏข้อความในหนังสือสอนวิชาการเรียนของพลตรี พระยาอานุกาฬไพโรภ (จรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ความว่า “เพราะการที่เราจะให้ชาติก้าวหน้า เข้าสู่ความวัฒนาถาวรได้ จะต้องเพาะให้สตรีรักษาหน้าที่การเป็นมารดาเสียก่อน” เนื่องจาก “การสอนการบ้านการเรือน คือ การอบรมสตรีให้เป็นมารดา อันพึงประสงค์ของประชาชาติ”⁴⁹

ฉะนั้น เพื่อการเป็นแม่และแม่บ้าน การมีองค์ความรู้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นสำหรับผู้หญิงที่เข้ามาแทนที่องค์ความรู้แบบบ้านแบบเดิม ความรู้ชนิดใหม่แบบวิทยาศาสตร์ได้สร้างความคาดหวังให้ผู้หญิงต้องรู้จักหลักอนามัยที่เน้นให้หลีกเลี่ยงโรคที่อันตรายต่อผู้อาศัยภายในบ้าน รวมถึงอันจะเป็นอันตรายต่อตัวบุตร ในขณะที่เดียวกัน ผู้หญิงต้องสร้างสุขอนามัยภายในบ้านเพื่อให้บ้านกลายเป็นพื้นที่ที่ปลอดภัยทั้งทางร่างกายและจิตใจ โดยที่องค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ดังกล่าวได้สอดประสานเป็นเงื่อนไขความรู้การแพทย์สมัยใหม่ที่ว่าด้วยเรื่องโรคภัยต่างๆ นั้น เกิดจากจินตวิสัยอันมองไม่เห็นได้ด้วยตาเปล่า ดังในคู่มือเรื่อง “การศุขาภิบาลสำหรับบุคคลและครอบครัว” เป็นความรู้เรื่องการต่อสู้กับข้าศึกที่เราแลไม่เห็นตัวที่เรียงเรียงโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) นักการศึกษาคนสำคัญและตีพิมพ์ในปี 2461 เพื่อใช้สอนในโรงเรียนและเผยแพร่แก่ผู้อ่านทั่วไป เพื่อให้แม่และแม่บ้านเกิดการตระหนักรู้และพึงระวังในเรื่องนี้และสามารถทำให้แม่และแม่บ้านสามารถปฏิบัติตัวได้อย่างถูกต้องตามหลักอนามัยผ่านคู่มือที่ถูกสร้างขึ้นโดยรัฐ

อย่างไรก็ตาม กฎเกณฑ์ มาตรฐาน องค์ความรู้ และคุณสมบัติของการเป็นแม่และแม่บ้านที่พึงมีมักเป็นสิ่งที่ไม่ตายตัวในตำราและคู่มือที่ถูกสร้างขึ้นจากชนชั้นนำและรัฐ แต่ละ

สังคมไทยที่สร้างกระบวนการสร้างจิตสำนึก สร้างประสบการณ์ให้กับความเชื่อจนทุกคนเชื่อว่า ความเป็นแม่ของผู้หญิงนั้นเป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นสำนึก เป็นความจริงแท้แน่นอน เปลี่ยนแปลงไม่ได้ เป็นสัจธรรม อีกทั้งในสังคมไทยจะยกย่องสถานะและหน้าที่สูงสุดของผู้หญิงที่ต้องกระทำ คือ ต้องดูแลลูกและสามี แต่บทบาทความเป็นแม่จะได้รับการยกย่องมากกว่าการเป็นเมียจะเห็นว่าความเป็นเมียของผู้หญิงเมื่อหลุดออกจากครอบครัวเดิมแล้วต้องเข้าไปอยู่ในครอบครัวของสามีมีบริบทตามความคาดหวัง ของสังคมที่คุณต้องดูแลสามี อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าไม่มีคนเดียว แต่การมีเมียมีเป็นร้อยก็ย่อมได้ แหล่งที่มา : <https://mgronline.com/qol/detail/9650000077145>

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, น.223

เล่มนั้นย่อมมีข้อเน้นย้ำ ข้อควรปฏิบัติ และสิ่งที่ต้องปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไป แต่สิ่งหนึ่งในตำราและคู่มือการเป็นแม่และแม่บ้านที่ทุกเล่มต้องพึงมีร่วมกันและเป็นส่วนสำคัญในเนื้อหา คือ การเพิ่มเข้ามาขององค์ความรู้ในหลักการปฏิบัติในการเลี้ยงดูลูกเพื่อทำให้บุตรสามารถรอดชีวิต มีความแข็งแรงตามช่วงวัย เลี้ยงง่ายถูกหลักอนามัย เป็นต้น หลักการเลี้ยงดูลูกที่ถูกบรรจุในคู่มือ และตำราเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นภาพขององค์ความรู้ในการเลี้ยงดูบุตรสมัยใหม่ที่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่เน้นย้ำถึงเรื่องสุขอนามัยที่ทำให้องค์ความรู้เหล่านี้ กลายเป็นความรู้เชิงประจักษ์ที่สอดคล้องกับเงื่อนไขกับความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่ที่เปลี่ยนมาอยู่บนสมมติฐานว่าการเจ็บไข้ได้ป่วยหรือการเกิดโรคต่างๆ นั้น เกิดจากจุลินทรีย์อันมองไม่เห็นได้ด้วยตาเปล่าแต่มีอยู่จริงสามารถพิสูจน์ได้ อันส่งผลให้แม่และแม่บ้านต้องเปลี่ยนความคิด ในการเลี้ยงดูบุตรของตนเองที่ต้องอาศัยวิชาความรู้สมัยใหม่เข้ามาปรับใช้ในการเลี้ยงดูบุตร ออกมาได้อย่างเต็มตามศักยภาพ นับตั้งแต่การจัดการครัวเรือน การรักษาความสะอาดภายใน บ้าน ตลอดจนถึงการเลี้ยงดูบุตรที่สอดคล้องกับความคาดหวังของรัฐในการทำหน้าที่ต่อชาติอัน เป็นสมมติหลักของความเป็นไทยและสถาบันครอบครัวไทย แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าตำราและคู่มือ ถูกสร้างขึ้นจากชนชั้นนำและรัฐในยุคนี้ได้เน้นการเลี้ยงดูบุตรเข้ามาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ อย่างยิ่ง แต่ก็ไม่ได้เน้นย้ำหรือให้ความสำคัญของอาหารในแง่คุณประโยชน์ทางโภชนาการที่เด็ก ควรได้รับแต่ละช่วงวัยเช่นกัน⁵⁰

นอกจากนี้ความเป็นวิทยาศาสตร์ไม่เพียงอยู่ในรูปขององค์ความรู้ที่ผู้หญิงต้องเรียนรู้ เท่านั้น แต่ยังได้แทรกผ่านสินค้าและบริการที่ทำให้ผู้หญิงต้องซื้อและต้องใช้บริการตามการ เติบโตของวัฒนธรรมการบริโภคและการขยายตัวของสื่อสิ่งพิมพ์ การตระหนักรู้ความเป็น แม่บ้านสมัยใหม่สามารถทำให้เหล่าแม่และแม่บ้านปฏิบัติตัวให้ถูกสุขลักษณะและรู้จักอุปโภค บริโภคสินค้าตามหลักการวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เพื่อสร้างสุขภาวะที่ดีและสร้างความสุขให้แก่ ครอบครัวของตนเอง ผลิตภัณฑ์และบริการเหล่านี้ถูกเชื่อมโยงถึงจินตนาของความเป็น สมัยใหม่และเรียกความสนใจจากกลุ่มผู้หญิงให้ตกเป็นเป้าหมายของการอุปโภคอนามัยภัณฑ์ที่ จะทำให้มีชีวิตที่ศิวิไลซ์ด้วยการประยุกต์วิทยาศาสตร์ลงไปในพื้นที่ครอบครัว งานศึกษาของ วิลลา วิลัยทอง⁵¹ ชี้ว่าอนามัยภัณฑ์โดยเฉพาะสบู่ได้กลายมาเป็นหนึ่งในสินค้าสำคัญ เนื่องจาก ความหมายของสบู่ยึดโยงเข้ากับมโนทัศน์ความสะอาด ความงาม และความศิวิไลซ์ เป็นต้น จาก

⁵⁰ สุรเชษฐ์ สุขลากกิจ, “แม่และแม่บ้านสมัยใหม่: ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์ ทศวรรษ 2460-2490,” น.141.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, น.142.

การโฆษณาสินค้าที่ถูกสัญลักษณ์และยารักษาโรคจำนวนมากที่เกี่ยวกับการเป็นแม่และแม่บ้านตามหนังสือสิ่งพิมพ์ เช่น แป้งทาตัว อิมัลชัน โลชั่น ยาคุมกำเนิด ตลอดจนยาบำรุงเพื่อมีเพศสัมพันธ์ การโฆษณาสินค้าตามสื่อสิ่งพิมพ์เหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้หญิงกำลังตกอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงไปสู่สมัยใหม่ที่ยอมรับเอาอัตลักษณ์และเข้าใจความหมายของการเป็นแม่และแม่บ้านเท่านั้น แต่การโฆษณาเหล่านี้ยังชักชวนให้ผู้หญิงเห็นว่าสินค้าวิทยาศาสตร์จะช่วยลดความยุ่งยากของการจัดการงานบ้านลดลงทำให้ผู้หญิงสามารถสนุกไปกับงานบ้านรวมทั้งประหยัดเงิน เวลา และแรงอีกด้วย หากว่าแม่และแม่บ้านมีผลิตภัณฑ์เหล่านี้ไว้ครอบครองหรือนำไปใช้งานย่อมแสดงให้เห็นถึงการทำหน้าที่ของความเป็นแม่และแม่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นผู้หญิงที่ทันสมัย (women of the time) ในทางกลับกันหากเหล่าแม่และแม่บ้านที่ไม่สามารถซื้อหรือบริโภคสิ่งเหล่านี้ได้ยิ่งตอกย้ำถึงบทบาทความเป็นแม่และแม่บ้านสมัยใหม่ที่มีความบกพร่องในเรื่องการดูแลสุขภาพและการสร้างความสุขในครอบครัวของตนเองหรืออาจสื่อได้ว่าเป็นผู้หญิงที่ล้าสมัย (Out-of-date woman) ผลิตภัณฑ์เหล่านี้เป็นไปเพื่อการมีอนามัยทั้งทางร่างกายและทั้งทางจิตใจเพื่อสร้างครอบครัวและชาติที่มีสุขภาพที่ดี อีกทั้งยังหลังช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่อมาจนถึงทศวรรษ 2490 ก็ยิ่งชัดเจนขึ้นไปอีกว่าผู้หญิงตกเป็นเป้าหมายหลักของการอุปโภคสินค้าตามเพศสภาพ เนื่องจากการเติบโตของตลาดและธุรกิจเอกชน⁵²

การเสริมสร้าง “มารดาที่ดี” ภายใต้ “การสนองคุณแก่ชาติบ้านเมือง” ของรัฐไทย

สำหรับการเป็นแม่และแม่บ้านสมัยใหม่ การมีองค์ความรู้วิทยาศาสตร์ในแง่หนึ่งนั้นคือการมีหลักการสุขอนามัยสมัยใหม่อันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทตาม “ธรรมชาติ” ออกมาได้เต็มที่ตามศักยภาพ นับตั้งแต่การจัดการครัวเรือนไปจนถึงการเลี้ยงดูบุตร ตลอดจนการทำหน้าที่ต่อชาติอันเป็นสดมภ์หลักของความเป็นไทย คู่มือผู้หญิงจำนวนหนึ่งทั้งที่ผลิตและไม่ได้ผลิตโดยรัฐต่างมีสิ่งที่เน้นย้ำในเรื่องเดียวกันว่าหน้าที่ในการป้องกันโรคและรักษาความสะอาดของแม่และแม่บ้านไม่ใช่พันธะที่ผู้หญิงมีต่อครอบครัวเพียงเท่านั้น แต่เป็นพันธะที่มีต่อชาติไปพร้อมกันด้วย เพราะนั่นคือ “ความสุข” ของครอบครัวกับความสุขของประเทศชาติด้วยประโยคที่ว่า “ความสุขถูกทำให้เป็นเรื่องเดียวกัน” คำปรารภใน

⁵² อ้างถึงใน สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, “แม่และแม่บ้านสมัยใหม่: ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์ ทศวรรษ 2460-2490,” น.142.

หนังสือ “*ทวารวดี*” คือ ว่าด้วยเรื่องการรักษาครุฑและการเลี้ยงดูเด็กอ่อนของกรม
สาธารณสุขที่พิมพ์ในปี 2470 อธิบายว่า การที่ผู้หญิงให้กำเนิดบุตร เลี้ยงดูบุตร และป้องกัน
ไม่ให้บุตรเป็นโรคต่างๆ ไม่ใช่ความสุขเฉพาะบุคคลเท่านั้น แต่เป็นการ “สนองคุณแก่ชาติ
บ้านเมือง” อีกทั้งยังสัมพันธ์กับการเพิ่มจำนวนพลเมืองให้เพียงพอต่อการ “เผยแผ่พุทธธรรม
อันมีอยู่ในภูมิภาคนี้” ด้วย⁵³ เพื่อให้เป็นผลดีต่อการเพิ่มจำนวนพลเมืองอันเป็นส่วนสำคัญที่
จะก่อให้เกิดความเจริญและความมั่นคงแก่ประเทศชาติ เป็นผลให้สตรีส่วนใหญ่ถูกคาดหวังให้
รับภาระในบ้านให้สอดคล้องไปกับบทบาทเพื่อประเทศชาติ ทำให้สตรีในยุคหลังการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองถูกคาดหวังให้เป็นเมีย แม่ และแม่บ้านที่มีความรู้และความชำนาญใน
วิชาการสำหรับสตรี เพราะสตรีเป็นผู้ที่ศีลธรรม มรรยาท และอุปนิสัยแก่พลเมืองในชาติและ
เพื่อทำหน้าที่เลี้ยงดูอบรมสั่งสอนบุตรให้มีความสมบูรณ์และเฉลียวฉลาดอันจะเป็นกำลังหลัก
ของประเทศนำความเจริญมาสู่ชาติ ผู้หญิงจึงถูกมุ่งสร้างให้เป็นมารดาเพื่อสร้างชาติไทย โดยถูก
จำกัดให้อยู่ที่การเป็นมารดาและพื้นที่ภายในบ้านตามหลักศีลธรรมของกลุ่มชนชั้นกลางใน
สังคมไทย

เมื่อเข้าสู่ยุคสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม รัฐบาลให้ความสำคัญอย่างมากใน
ด้านการส่งเสริมให้พลเมืองมีคุณภาพที่ดีขึ้น โดยกำหนดแนวทางในการเข้าไปดูแลตั้งแต่อยู่ใน
ครรภ์มารดาจนกระทั่งเติบโตเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ เนื่องจากจอมพล ป. เชื่อว่าเด็กจะสมบูรณ์แข็งแรง
ได้นั้นย่อมกำเนิดจากบิดามารดาที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งในส่วนร่างกายและจิตใจ⁵⁴ ดังนั้น
ความสำคัญของการเติบโตทางจิตใจและร่างกายของเด็กนั้นจึงอยู่ที่การอบรมและฝึกนิสัย
ซึ่งกลุ่มคนที่ผู้เชี่ยวชาญทางจิตเวชและจิตวิทยามองว่ามีความสำคัญมากที่สุด คือ “ผู้เป็นแม่”
รองลงมาคือ “ผู้เป็นพ่อ” เพราะธรรมชาติของความเป็นแม่อยู่ในตัวผู้หญิงทุกคนและมองว่า
“การดูแลเด็กในช่วงที่เป็นเด็กอ่อนเป็นหนึ่งในหน้าที่ที่ยิ่งใหญ่ที่ยึดโยงกับคุณสมบัติของความ
เป็นหญิงโดยธรรมชาติ”⁵⁵ ในแง่นี้จึงส่งผลให้ความรักอันบริสุทธิ์ของแม่ที่มีต่อลูกกลายเป็น
ภาพลักษณ์หรืออารมณ์หลักของผู้หญิงในช่วงทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา โดยแนวคิดดังกล่าว

---

⁵³ อังถึงโน สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, “แม่และแม่บ้านสมัยใหม่: ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และ
วิทยาศาสตร์ ทศวรรษ 2460-2490,” น.135.

⁵⁴ บุนทริกา พวงคำ, “ผู้หญิง ความบ้า และจิตเวชในประเทศไทยช่วงทศวรรษ 2500-2520,”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2565), น.
127.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, น.130.

ของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้รับอิทธิพลอย่างเข้มข้นมาจากหลวงวิเชียรแพทยาคม จิตแพทย์ที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินนโยบายสร้างชาติในด้านที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของประชาชน⁵⁶

การเข้ามาขององค์ความรู้ทางจิตวิทยาและจิตเวชศาสตร์ในทศวรรษ 2490 เป็นปฏิบัติการทางวัฒนธรรมและการแพทย์ที่มีบทบาทมากในการสร้างความหมายของครอบครัวเพื่อให้พ่อและแม่ทำหน้าที่เลี้ยงดูลูกให้เป็นพลเมืองดีของชาติ ด้วยการให้ความรักและความเอาใจใส่ รวมไปถึงการที่พ่อและแม่อยู่ด้วยกันด้วยความรักใคร่และความอบอุ่น ซึ่งได้กลายเป็นปัจจัยชี้ชะตาของนิสัยและจิตใจเด็กในอนาคต ทำให้เด็กมีศีลธรรมและไม่เกเรตามทฤษฎีจิตวิเคราะห์ โดยได้เน้นให้ “แม่” กลายเป็นศูนย์กลางของครอบครัวและการพัฒนาการทางด้านตัวตน อารมณ์ จิตใจ และพฤติกรรมของเด็ก การได้รับความรักความอบอุ่นจาก “แม่” อย่างเพียงพอจะช่วยให้เด็กสามารถที่จะเติบโตขึ้นมาเป็น “คนดี” หรือ “พลเมืองดี” นอกจากนี้ความรู้ทางจิตวิทยาและจิตเวชศาสตร์ยังเน้นว่าความผูกพันรักใคร่ในครอบครัวเป็นทั้งรากฐานของความสุขแห่งชีวิตของทุกคนและเป็นรากฐานของความเป็นปึกแผ่นของประเทศชาติ บ้านเมือง ความรู้เรื่องความอบอุ่นในครอบครัวถูกส่งผ่านเข้าสู่สังคมผ่านคู่มือการเลี้ยงลูก รายการวิทยุ กิจกรรมวันเด็ก ฯลฯ อย่างต่อเนื่อง มาตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2500 ผู้เชี่ยวชาญทางจิตเวชมองว่าการให้ความรู้กับประชาชนเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพจิตนั้นสมควรที่จะเน้นไปที่เรื่องของครอบครัวจึงมักจะชี้ให้เห็นว่า “โรคจิตโรคประสาทนั้นมีส่วนเหตุจากครอบครัวที่ขาดความรัก ความอบอุ่น และขาดความมั่นคงทางใจ”⁵⁷

จากที่กล่าวมาทั้งหมด การตระหนักรู้ของรัฐไทยในการรณรงค์เรื่องเด็กมิได้พูดถึงแค่เรื่องการปฏิบัติตัวให้ถูกต้องเมื่อผู้หญิงเกิดการตั้งครรภ์หรือเพื่อป้องกันการเสียชีวิตของทารกและเด็กเท่านั้น แต่รัฐยังคงรณรงค์และยกย่องเชิดชูผู้หญิงในฐานะ “มารดาผู้สร้างชาติ” โดยกล่าวว่าการตั้งครรภ์ของผู้หญิงว่าเป็นการสนองคุณให้แก่ประเทศชาติ ทั้งยังเป็นการปฏิบัติหน้าที่ของการเป็นหญิงโดยบริบูรณ์ สุดท้ายจะเห็นได้ว่า กลุ่มผู้เชี่ยวชาญในแขนงวิชาต่างๆ กลายเป็นตัวแทนของอำนาจความรู้ในการเข้าไปจัดการกับผู้หญิงในระดับชีวิตประจำวันผ่านการให้คำแนะนำเรื่องการเลี้ยงลูก การปฏิบัติและทำหน้าที่ของการเป็นแม่ที่ดีว่าต้องทำอย่างไร

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 128.

⁵⁷ สายชล สัตยานุรักษ์, “ความเปลี่ยนแปลงของครอบครัวชนชั้นกลางไทย ทศวรรษ 2500-2540,” (รายงานผลการวิจัย เสนอสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม คนไทย 4.0, 2565), หน้า 23.

เมื่อผู้หญิงสามารถปฏิบัติตามสิ่งที่ผู้ชายเขาญเหล่านี้แนะนำมาได้อย่างครบถ้วน พวกเธอจึงจะเข้าใกล้กับภาพของการเป็นแม่ที่ดีได้อย่างสมเหตุสมผล กระนั้นก็ตาม แม้วานโยบายในยุคสร้างชาติจะเน้นให้ผู้หญิงเลี้ยงลูกให้มีคุณภาพ แต่ในแง่ปฏิบัติแล้ว “แม่” ในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามกลับถูกกำหนดผ่านปริมาณของลูกมากกว่าคุณภาพของการเป็นแม่ที่ดีเนื่องจากสิ่งที่รัฐในยุคสร้างชาติเน้นย้ำเป็นหลักการ คือ การเพิ่มจำนวนประชากรของประเทศ

“แม่” ในวัฒนธรรมและศีลธรรมแบบใหม่ของคนชั้นกลางตั้งแต่ทศวรรษ 2530

ความเป็นแม่ในอุดมคติที่สังคมไทยสร้างขึ้นได้กดทับให้ผู้หญิงต้องแบกรับภาระหน้าที่ต่างๆ ตามที่สังคมคาดหวัง โดยเฉพาะในวันที่ผู้หญิงไม่สามารถปฏิเสธบทบาทหลักทางเศรษฐกิจได้ พวกเธอจึงจำเป็นต้องหารายได้ช่วยฝ่ายชายผู้เป็นสามีประคับประคองครอบครัวร่วมกัน อีกทั้งสังคมไทยยังคงคาดหวังว่าหน้าที่หลักในการดูแลลูกคือผู้หญิงเท่านั้น แล้วก็ไปมองลึกลงไปอีกว่าเป็นเรื่องธรรมชาติที่เมื่อผู้หญิงคลอดลูกมาแล้ว พวกเธอจะมีความเป็นแม่ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือตามสัญชาตญาณ ฉะนั้นงานบ้านหรืองานดูแลลูกก็ควรจะเป็นงานของผู้หญิง เธอยังคงต้องสวมบทบาท “ความเป็นแม่ที่ดี” และ “ความเป็นภรรยาที่ดี” ควบคู่กันไปด้วย ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมากการขยายตัวทางเศรษฐกิจการพัฒนาประเทศที่เริ่มขึ้นในทศวรรษ 2500 ทำให้เกิดการขยายตัวของการศึกษาทุกระดับและการสร้างงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคบริการที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงสามารถออกไปทำงานหารายได้ ในขณะที่รายได้ของครอบครัวที่ผู้ชายเคยหาได้เพียงลำพังย่อมไม่เพียงพอสำหรับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นมาก เนื่องจากรายจ่ายของครอบครัวชนชั้นกลางสูงขึ้น อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของห้างสรรพสินค้า การโฆษณา และการวางเงินค่างานหรือการมีเครดิตในการใช้จ่าย สภาวะของการกลายเป็น “สังคมบริโภคนิยม” หรือ “การปฏิวัติการบริโภคนิยม” เช่นนี้เกิดขึ้นกับสังคมไทยในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา จนอาจเรียกว่า ยุคสมัยแห่งความเฟื่องฟูของการบริโภคนิยม (consumption boom era)⁵⁸ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีระบบ “เงินผ่อน” แทบทุกครอบครัวของคนชั้นกลางยังครอบครองเครื่องใช้ไฟฟ้าหลายชนิด เช่น เครื่องปรับอากาศ ตู้เย็น โทรทัศน์ เครื่องเสียง หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ฯลฯ บางครอบครัวอาจซื้อกล้องถ่ายรูปไปชมคอนเสิร์ตและละครเพลงร่วมสมัย หรือเดินทางท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ ฯลฯ สินค้าและบริการเหล่านี้ไม่ได้มีความหมายในแง่ของประโยชน์ใช้สอยและความสนุกสนานบันเทิงเท่านั้น แต่ยังเป็น

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, น.9.

เครื่องหมายของรสนิยมและความงามอันบ่งบอกถึง “ตัวตน” ของชนชั้นกลาง เช่น การใช้ชีวิตครอบครัวที่ดีมีความสำเร็จในการทำธุรกิจมีความสุขและมีสถานภาพทางสังคมอันเป็นที่ยอมรับนับถือทำให้ครอบครัวของชนชั้นกลางต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมากเพื่อครอบครอง รวมทั้งต้องเป็นหนี้สถาบันการเงิน ซึ่งทำให้ผู้หญิงที่เป็น “เมียและแม่” จำเป็นต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ดังนั้น ในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ภาพของผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้าน “จึงเป็นผู้นำรายได้มาสู่ครอบครัวเช่นเดียวกับสามี” และ “ผู้ชายจะแต่งงานสมัยนี้น่าจะต้องเลือกผู้หญิงที่รู้จักทำมาหากิน ประเภทอยู่บ้านลูกอยู่ในครัวหมดสมัยเสียแล้ว”⁵⁹ ด้านหนึ่งในการทำงานนอกบ้านของผู้หญิงก็เป็นความต้องการของผู้ชายที่จะให้ภรรยาช่วยหารายได้ให้แก่ครอบครัว จึงเป็นภาพที่ปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลายตามนิตยสารต่างๆ ได้แก่ กุลสตรี ขวัญเรือน ดิฉัน ลลนา แพรว และเปรี้ยว เป็นเวลาหลายทศวรรษที่นิตยสารเหล่านี้ทำหน้าที่ปลุกฝังให้ผู้หญิงรับรู้ว่าคุณชายต้องการผู้หญิงที่มีคุณสมบัติเหล่านี้เพื่อทำหน้าที่ของ “เมียที่ดี” ถึงแม้จะเกิดความคิดและการให้คุณค่าแก่ “ผู้หญิงเก่ง” และ “ผู้หญิงก้าวหน้า” มากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2530

อย่างไรก็ตาม ความคิด ระบบคุณค่า และอารมณ์ความรู้สึกใหม่ๆ ของผู้หญิงชนชั้นกลางดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ยังไม่เป็นที่ยอมรับในสังคมวงกว้าง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชีวิตจริงในครอบครัวของชนชั้นกลางยังไม่มีเสถียรภาพอย่างแท้จริง แม้ว่าเป็นความจริงจะเกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลให้ตลาดแรงงานต้องการผู้หญิงที่มีการศึกษาระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่าจนส่งผลทำให้ผู้หญิงมีการศึกษาสูงออกไปทำงานนอกบ้านและเกิดความคิด ระบบคุณค่า และอารมณ์ความรู้สึกใหม่ๆ แต่อิทธิพลของอุดมการณ์เดิมยังคงมีอยู่มากจากการประกอบสร้างโดยรัฐและชนชั้นกลางผ่านสื่อศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ทำให้เกิดความตึงเครียดในชีวิตจริงของผู้หญิง เพราะในด้านหนึ่งผู้หญิงปรารถนาที่จะทำหน้าที่ในครอบครัวในฐานะ “เมีย” และ “แม่” ที่ดี แต่ในชีวิตจริงไม่อาจทำได้ เพราะต้องออกไปทำงานนอกบ้านและต้องทุ่มเทเวลาให้กับการทำงานและการสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อความสำเร็จในหน้าที่การงาน ในขณะที่เดียวกัน ผู้ชายก็ต้องการให้ผู้หญิงออกไปทำงานนอกบ้าน เพราะรายจ่ายต่างๆ ในครอบครัวที่สูงขึ้นมาก รวมทั้งการซื้อบ้านและรถยนต์และรายจ่ายเพื่อการศึกษาของลูก แต่ผู้ชายก็คาดหวังให้ภรรยาเป็น “เมีย” และ “แม่” ที่ดีตามความหมายเดิม ส่วนผู้หญิงก็คาดหวัง

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, น.10.

ให้สามีเป็น “ชายรักครอบครัว” ทั้งๆ ที่ในชีวิตจริงนั้น ผู้ชายจำนวนมากยังคงใช้ชีวิตในการหาความสุขนอกบ้าน⁶⁰

สุดท้าย ความคาดหวังเหล่านี้กลายเป็นทางเลือกใหม่ที่ทำให้ผู้หญิงจำนวนมากต้องตัดสินใจลาออกจากงานเพื่อมาดูแลลูกและทำงานบ้านอย่างเดียว ผู้หญิงในกลุ่มนี้เห็นคุณค่าและเชิดชูความเป็นแม่ โดยยอมทำทุกอย่างทุ่มเททั้งชีวิตเพื่อดูแลลูกอย่างใกล้ชิดแม้ผู้หญิงจะยอมเสียสละทั้งชีวิตทางสังคมและชีวิตการทำงานในการหารายได้ให้กับครอบครัว เพื่อมารับบทบาทแม่บ้านอย่างเต็มตัว แต่สังคมไทยกลับยังมองว่าการดูแลลูกและทำงานบ้านเป็นงานที่ไม่ค่อยมีคุณค่า เพราะไม่ก่อให้เกิดรายได้ ซึ่งสะท้อนทัศนคติที่ไม่ตระหนักถึงการใช้แรงงานของผู้หญิงที่ต้องใช้เวลาไปกับการทำงานบ้านและเลี้ยงดูลูกโดยไม่มีรายได้

บทสรุป

ในยุคสมัยแห่งการปฏิรูปประเทศรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดแบบสมัยใหม่เกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงมีความสำคัญมากขึ้นในการพัฒนาประเทศไทย จากระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่จัดตั้งขึ้นในสมัยดังกล่าวนี้ “เมีย” ถูกคาดหวังให้ “แม่เรือนสมัยใหม่” ซึ่งเป็นอุดมคติที่แพร่หลายอย่างมากในกลุ่มชนชั้นนำและชนชั้นกลางที่สามารถเข้าถึงระบบการศึกษา ความคาดหวังดังกล่าวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “แม่เรือน” อย่างไรก็ตามการนำเสนอภาพลักษณ์ “แม่เรือนสมัยใหม่” ในกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางดังกล่าว กลับไม่สอดคล้องกับวิถีปฏิบัติของผู้หญิงในกลุ่มชาวบ้านชนชั้นล่างที่ไม่สามารถเข้าถึงการศึกษาได้จึงทำให้ผู้หญิงชาวบ้านถูกคาดหวังเพียงแค้อยู่ในบทบาทของการเป็นผู้ผลิตที่สัมพันธ์กับวิถีปฏิบัติของผู้หญิงที่ต้องทำงานหนักอยู่เช่นเดิม

จนกระทั่งการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ระบบการเมืองใหม่ได้เปิดทางให้ชนชั้นกลางเข้าไปมีบทบาทต่อการสร้างสภาวะสมัยใหม่ที่เป็นโอกาสอันดีที่นำไปสู่การตกลงรับเอาระบบ “ผัวเดียวเมียเดียว” มาเป็นมาตรฐานใหม่ของสังคมที่คู่สามีภรรยาและสถาบันครอบครัวต้องพึงยึดถือและต้องปฏิบัติ พร้อมกับการผูกความหมายใหม่ลงไป นั่นคือ “ความรักเดียวใจเดียว” ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความรักความสัมพันธ์ที่บริสุทธิ์เป็นไปในทิศทางโรมานติก อีกทั้งระบบ “ผัวเดียวเมียเดียว” ได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอุดมคติในการสร้างสถาบันครอบครัวที่ทุกครอบครัวต้องพึงยึดถือและกลายเป็นพื้นฐานของชาติที่ต้องการธำรงรักษาเอกภาพทางวัฒนธรรม

---

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, น.13.

นอกจากนี้สถาบันครอบครัวที่มีแม่เป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ย่อมถูกคาดหวังให้เป็นผู้บ่มเพาะประชากรให้มีคุณภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจที่ดำเนินพร้อมกับการผลิตประชากรที่มีจำนวนที่เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากรัฐตระหนักดีว่า แม้จะสามารถผลิตประชากรให้มีปริมาณมากเท่าใด ก็ไม่อาจเทียบเท่ากับการมีประชากรที่มีคุณภาพที่สามารถเป็นกำลังหลักในการสร้างชาติได้

ขณะที่สังคมไทยเติบโตไปสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น กลุ่มชนชนนำและชนชั้นสูงกลายเป็นตัวแสดงหลักในสังคมถึงการชี้แนะว่าสิ่งใดควรปฏิบัติหรือสิ่งใดไม่ควรปฏิบัติ ดังนั้นการนิยามความเป็นหญิงต้องอยู่บนพื้นฐาน “แม่” และ “แม่บ้าน” ในฐานะอุดมคติที่ยึดกุมความเป็นไทยต้องมั่นอยู่ในพุทธศาสนาที่ถูกนำเสนอในฐานะเป็นสิ่งที่เหมาะสมที่สามารถนำไปสู่การกำหนดบทบาท หน้าที่ และความสัมพันธ์เชิงเพศสภาพลงในสถาบันครอบครัว อย่างไรก็ตาม การเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ได้เรียกร้องให้ผู้หญิงต้องรับเอาองค์ความรู้ ความเป็นวิทยาศาสตร์ เข้ามาประยุกต์ใช้ในการจัดการงานบ้านให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ด้วยการส่งเสริมของรัฐในการจัดตั้งสถานศึกษาผ่านวิชาคหกรรมศาสตร์อันเป็นภาพลักษณ์ของความทันสมัยและความศิวิไลซ์แทน พร้อมกันนั้น องค์ความรู้ความเป็นวิทยาศาสตร์ได้แปรเปลี่ยนอยู่ในรูปแบบของสินค้าและบริการที่ทำให้ผู้หญิงตกเป็นเป้าหมายหลักของการบริโภคสินค้าตามเพศวิถีหรือเพศสภาพ โดยผลิตภัณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นล้วนแต่สร้างความคาดหวังให้ผู้หญิง แม่ และแม่บ้าน ต้องเดินตามให้ทันยุคทันสมัยอย่างเป็นวิทยาศาสตร์และมีความสามารถดีพร้อมที่จะดูแลสุขทุกข์ของครอบครัว

หมายเหตุ

บทความนี้ปรับปรุงจากบทความที่นำเสนอในงานประชุมวิชาการประวัติศาสตร์ ระดับปริญญาตรี ครั้งที่ 1 จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2567

รายการอ้างอิง

ก้องสกล กวินรวีกุล. “การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

ชาติชาย มุกสง. “จากแม่ศรีเรือนถึงแม่บ้านทันสมัย: การต่อสู้ทางศีลธรรมผ่านแม่บ้าน หลังปฏิวัติ 2475 ถึงทศวรรษ 2500.” *ชมทางอินโดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์*, 4(7), 2558: 95-113.

ชาติชาย มุกสง. “รัฐ โภชนาการใหม่กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการกินในสังคมไทย พ.ศ.2482-2517.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2556.

ธันวา วงศ์เสงี่ยม. “รัฐไทยกับสุขภาพพลเมือง พ.ศ.2475-2500.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2545.

นันทิรา ขำภิบาล. “นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ.2481-2487.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 2530.

นริศ จรัสจรรยาวงศ์. “วันแม่’ สมัยผู้นำคณะราษฎร.” (2566). สืบค้น 10 ธันวาคม 2567. จาก <https://www.the101.world/plaek-phibulsongkharm-mothers-day/>

บุณฑริกา พวงคำ. “ผู้หญิง ความบ้า และจิตเวชในประเทศไทยช่วงทศวรรษ 2500-2520.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 2565.

ปวีณา กุดถลาง. “เรื่องมโนทัศน์รักเดียวใจเดียวและปัญหาเมียน้อยในทศวรรษ 2490 – 2530.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2561.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. *กรรมของชาติ : การสร้างวินัยการเจริญพันธุ์ กับประวัติศาสตร์เพศวิถีของผู้หญิงในไทย*. วารสารจุดยืน, 7(1), 2563: 93-129.

พระธรรมโกศาจารย์. *ศีลและธรรมอันดีของประชาชน*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2474.

สุนทรธรรณ สร้อยทองดี. “การนำเสนออุดมการณ์ความเป็นแม่ในวาทกรรมโฆษณาในนิตยสารสำหรับครอบครัว.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2552.

สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ. “‘ผัวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึง ทศวรรษ 2480.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2565.

สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ. “แม่และแม่บ้านสมัยใหม่: ผู้หญิงดี, ความเป็นไทย, และวิทยาศาสตร์
ทศวรรษ 2460-2490.” *วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์*, 9(1), (2565).

สายชล สัตยานุรักษ์. “ความเปลี่ยนแปลงของครอบครัวชนชั้นกลางไทย ทศวรรษ 2500-
2540.” *รายงานการวิจัย*, 2565.

อิรภัทร สุริยพันธุ์. “มโนทัศน์เรื่อง ‘เมีย’ ในสังคมไทย พ.ศ.2394-2478.” *วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2552.